

Cezayir İstisnası: Bağımsızlık Savaşı'ndan Hirak'a

Algerian Exception: From the Algerian War to the Hirak

Ecehan SOMUNCUOĞLU, Aksaray Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Aksaray, Türkiye
ecehansomuncuoglu@aksaray.edu.tr

Citation/Atıf Somuncuoğlu, E. (2026). Cezayir İstisnası: Bağımsızlık Savaşı'ndan Hirak'a. *Africana*, 6(2), 148-169.

doi 10.58851/africana.1959356

Gönderilme Tarihi: 26.05.2026 / **Kabul Tarihi:** 22.07.2026 / **Yayın Tarihi:** 30.07.2026

Öz

Bu makale, Cezayir'in modern siyasi tarihini ve Arap dünyasındaki gelişmelerden farklılaşan dinamiklerini "Cezayir istisnası" çerçevesinde incelemektedir. Cezayir'in istisnai niteliği, sömürge döneminden Hirak protestolarına uzanan dört temel tarihsel kırılma noktası üzerinden ele alınmaktadır. Makale, yirminci yüzyılda Fransız sömürge yönetiminin uyguladığı özgün asimilasyon politikalarının etkileriyle başlayarak Cezayir'in sömürgecilikten kurtuluş sürecinin ayırt edici özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu tarihsel özgünlük, 1960'lı yıllarda Cezayir'in Üçüncü Dünya'nın başkenti ve devrimci söylemin küresel merkezi olarak öne çıkmasıyla devam etmiştir. 1990'lı yıllarda ise "Kara On Yıl" olarak adlandırılan iç savaş dönemi, ülkenin siyasal ve toplumsal gelişimini derinden etkileyen bir başka istisnai kırılma noktası olmuştur. Bu travmatik deneyim, 2011 yılında Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı saran Arap Ayaklanmaları sırasında Cezayir'in görece istikrarını ve kitlesel protestolardan uzak kalmasını açıklayan temel etkenlerden biri olarak değerlendirilmektedir. Cezayir istisnası olgusu, 22 Şubat 2019'da başlayan ve kısa sürede ülke geneline yayılan Hirak protestolarıyla yeniden gündeme gelmiştir. Hirak, Cezayir rejiminin yapısal çelişkilerini görünür kılarak meşruiyet krizini tetiklemiştir. Makale, 2019 kitlesel protestolarının ortaya çıkışını hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, devletin protestolara verdiği tepkileri ve bu sürecin 1988 ayaklanmaları ve 2011 deneyiminden hangi yönleriyle ayrıştığını modern Cezayir tarihinin mirası ve devletin otoriter yapısı çerçevesinde incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Cezayir İstisnası, Bağımsızlık Savaşı, İç Savaş, Arap Ayaklanmaları, Hirak

Abstract

This article examines the dynamics that distinguish Algeria's modern political history from broader developments in the Arab world through the concept of the "Algerian exception." Algeria's exceptional trajectory is analyzed through four major historical turning points, extending from the colonial period to the mass protest movement known as the Hirak in 2019. Beginning with the impact of the distinctive assimilation policies implemented under French colonial rule in the twentieth century, the study highlights the unique characteristics of Algeria's decolonization experience. This exceptional trajectory continued throughout the 1960s, when Algeria emerged as the capital of the Third World and a global center of revolutionary discourse. In the 1990s, the civil war, commonly referred to as the "Black Decade," constituted another exceptional period that profoundly shaped patterns of political mobilization. This traumatic experience also helps explain Algeria's relative stability during the 2011 Arab uprisings, which spread across the Middle East and North Africa. The notion of the Algerian exception resurfaced on 22 February 2019 with the outbreak of the rapidly expanding Hirak protests. The Hirak movement exposed and intensified the structural contradictions of the Algerian regime, leading to a deep crisis of political legitimacy. This article explores the historical and political context underlying the emergence of the 2019 mass protests, the strategies employed by the government in responding to them, and the ways in which these events differed from those of 1988 and 2011, situating the analysis within the legacy of modern Algerian history and the authoritarian nature of the state.

Keywords: Algerian Exception, Independence War, Civil War, Arab Uprisings, Hirak

Structured Abstract

This article evaluates the decisive moments of Algerian history within the framework of Algeria's distinct experiences and historical moments. From French colonial rule to Boumedienne's nation-building policies, the unique aspects of the uneasy peace period from the violent years of the 1990s to the Hirak are discussed. Algeria has experienced all the themes that apply to the Arab world, but its distinct and unique aspects have been woven into the fabric of its history. While each historical turning point revealed a different face of Algeria, a broad spectrum of cultural traditions continued to find expression—often in competing and even contradictory ways—both within the institutions of the state and in the realm of political and intellectual thought. The article discusses the transformative effects and shaping forces of breaking moments, from the colonial and independence war experience to the 2019 Hirak events. Algeria's nearly century-long colonial experience and attempt to overthrow it has been recognised as a phenomenon with global implications that are not limited to its geographical scope. The war of independence, which resulted in the independence of 1962 and the death of hundreds of thousands of Algerians, was also characterised by the heavy losses experienced compared to other countries. Despite the economic difficulties caused by the destructiveness of the war of independence and an understandably irregular environment in Algeria, it was possible to build a unique socialisation process. Throughout the 1960s and 1970s, Algeria gave the impression of a country with relatively stable economic development, thanks to an economic structure based on oil revenues and agricultural production. However, after independence, when the feeling of victory was strongest, it contained the seed of death, as Ibn Khaldun put it, and the collectivity created by independence gradually lost its credibility. An Algeria has emerged in which ideals turn into competition and the colonial enemy is determined according to regional, ideological and partisan differences. The bureaucratic structure of the independent state, the dominant role of the military and security apparatus, and the effort to implement material development moves have caused Algerian society to be neglected as a political and social subject. This negligence has brought about the organization of the society in an unexpected state of mobilization from time to time and the adoption of ways different from the usual order due to the legitimacy crisis of the government. The October 1988 uprisings were the moment when this negligence exploded. The wave of protests, driven by people's dissatisfaction with the existing order, made it possible to transition to a pluralist system by ending one-party rule since independence. However, this transformation brought with it a civil war process that would last for ten years in the country. Having survived the political and

economic difficulties of the 1980s and 1990s and leaving the civil war behind, Algeria seemed to have succeeded in establishing some kind of political balance. This success was a continuity in which decision-making processes and political discussions were determined by a narrow staff, and society continued to be neglected. The multi-party system has now become part of the official political calendar. However, the results of these elections were insufficient to change power. The Arab uprisings that began in 2011 have disrupted the current and future course and predictions for all Arab countries. Algeria has gone through this process in a relatively isolated way. The most visible reason for this was the 1990s civil war. In addition, decades of socioeconomic dissatisfaction and the absence of political leadership to channel the people's anger have stalled the dynamics of popular protest. The uneasy peace period of the 2000s, keeping the politics of reconciliation alive and oil revenues were the reasons why the Algerian administration survived or was less affected by the Arab uprisings. However, in 2019, a new movement emerged that was different from the previous protest agenda. The popular mobilization called *hirak* has gained an exceptional place both in the Arab world and in Algeria's experience of social unrest. In 2019, despite the country's decades-long poor socioeconomic situation, a symbolic political event sparked unexpected, mass demonstrations. President Buteflika's reiteration of his candidacy for a fifth term, despite his health problems, prompted millions of people to take to the streets for 13 months. Another exceptional case of the 2019 protests is that before the presidential elections, an orderly and peaceful popular movement emerged to change both Buteflika and the system as a whole. Ultimately, the momentum of this unyielding mobilization was interrupted by the global health crisis, which effectively reshaped the physical boundaries of public contestation. The fact that the *Hirak* is not affiliated with any institutional and opposition formation, although it allows the movement to maintain its strong social legitimacy, has been one of the main constraints that make political representation and power transformation difficult in the long run.

Giriş

Modern Arap dünyasını şekillendiren dönüm noktalarında -sömürgecilik, ulusal bağımsızlık mücadeleleri, İslami siyasetin yükselişi, 2011 ayaklanma dalgası- Cezayir, bölge ülkelerinin genel görünümünden ayrıışan tarihsel rotaları ve kendine özgü siyasal, toplumsal dinamikleriyle dikkat çeken bir örnektir. Dolayısıyla Cezayir istisnası veya paradoksu, Cezayir'in siyasal tarihinin bölge geneli (Maşırık-Mağrip ülkeleri) içinde benzersiz olmamakla birlikte, olayların ve süreçlerin farklı şekillerde seyrettiğini vurgulamaktadır. Literatürde Cezayir istisnası, genel olarak Cezayir'in Arap dünyasının pek çok ülkesini ve toplumlarını etkileyen gerilimleri ve çelişkileri en keskin ve radikal şekilde deneyimleyen ülke olarak ifade edilmektedir (El-Kenz, 1991; Baaloudi, 2025; Cherit, 2014; Hemchit & Benantar, 2023).¹

Cezayir'in sömürge deneyimi ile başlayan modern siyasal tarihi, bölgedeki diğer ülkelerin sömürge deneyiminden ayrıışan bir nitelik göstermiştir. 1962'de bağımsızlığın kazanılması ve yüz binlerce Cezayirlinin ölmesiyle sonuçlanan bağımsızlık savaşı da yine diğer ülkelere kıyasla yaşanan ağır kayıplarla ve ulus-devlet inşa süreciyle farklılaşmıştır. 1980'lerde ise ülkede izlenen sosyo-ekonomik politikaların açmaza girmesi, eğitimden istihdama bir uyum krizinin patlak vermesi, göç ve nüfus artışı ülkeyi kaosa sürüklemiştir. Ekim 1988'de patlak veren protesto gösterilerinin neredeyse bütün ülkeye yayılmasının yarattığı endişe, halkın hoşnutsuzluğunu gidermek üzere bağımsızlıktan bu yana ilk kez çok partili sisteme geçilmesini sağlamıştır. Seçimlerden başarıyla çıkan ve ülkede en organize muhalefet partisi olan İslami Selamet Cephesi'nin (ISC) seçim zaferleri kazanmasının yarattığı gerilim, 1992'de ordunun müdahalesi ve seçim sonuçlarının geçersiz kılınmasıyla neredeyse on yıl sürecek bir iç savaşı tetiklemiştir. 2011'de Arap dünyasında domino etkisiyle yayılan iktidar karşıtı gösteriler Cezayir'i de etkilemiş, ancak koşullar protestoların sürdürülebilirliği için yeteri kadar elverişli olmamıştır. Halk hareketliliği bazı tavizler ve reform vaatleriyle bastırılmıştır. Arap ayaklanmalarının bölgede ciddi bir değişimin katalizörü olduğu dönemde Cezayir, durağanlığıyla yine istisnai bir durumda kalmıştır. Ancak 2019'da halk, yerel düzeyde karşılaştığı sorunların sistemik ve sembolik bir dizi sorunla bağlantılı olduğunu öne çıkaran, demokratik aksaklıklara meydan okuyan güçlü bir protesto dalgası başlatarak yeni bir Cezayir istisnallığının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Makalede istisnallığa temel oluşturan dört tarihsel kırılma noktası analitik bir incelemeyle ele alınmaktadır. Söz konusu tarihsel uğrakların, Cezayir'in siyasal ve toplumsal sisteminin ana hatlarının da belirleyici unsurları olduğu belirtilmelidir. Sömürgecilik ve bağımsızlık mücadelesinin kendine özgü yanları Cezayir'in siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısını belirleyen bir güce sahiptir. 1960'lardan sonra ulus-devlet inşa sürecinde kademeli olarak izlenen yollar, her kırılmada Cezayir'in siyasal ve toplumsal yeniden yapılanması, ulusal ve uluslararası politikanın nasıl oluşturulduğu, sosyo-politik yönleriyle değerlendirilmektedir. Cezayir'in siyasal kriz dönemlerini ve bölgesel paradigmalardan dışına çıkan özgün yapısını, nitel araştırma ve tarihsel-karşılaştırmalı analiz yöntemiyle ele alan bu makale, istisnai kırılma noktalarının birbirine nasıl eklemlendiğini ve nihayet 2019 halk hareketinin hem 1988 ayaklanmalarından farklılaşan hem de 2011'deki birinci dalga halk hareketliliğinden Cezayir'i ayırtıran yönlerini vurgulayarak Cezayir istisnasının yerini sorgulamaktadır.

1. Geçmişin Ağırlığı: Sömürgeciliğin ve Bağımsızlığın İstisnai Deneyimi

Arap devletleri arasında Cezayir'i istisnai kılan en önemli hususların başında sömürge deneyimi gelmektedir. Cezayir'in ayırt edici özelliği, Fransa'nın bir parçası ve doğal uzantısı olarak tanımlanmasıydı. Bu süreç, 1830'da Osmanlı

¹ Makalede istisna (exception) nosyonu, Cezayir'in Arap dünyası içerisinde özgün hatlarını ele almak üzere kullanıldı. Literatürde istisnacılığın (exceptionalism) süregelen varsayımı, ülkelerin kendilerini tanımladıkları farklılık/benzersizlik iddialarıyla istisnacılık anlatısını, akademik ve politik söylemle kurma biçimine de işaret etmektedir. Cezayir istisnası, Arap dünyasıyla paylaşılan ortak temaların farklı rotalarda gelişmesi ve bu yüzden ampirik olarak farklılaşan yönlerinin vurgulanması bağlamında tercih edildi. Bu makalede odağa alınan kırılma noktalarında iktidar tarafından inşa edilen özgün söylem ve politika alanı olmakla birlikte bu durum makalenin kapsamının dışında tutuldu.

İmparatorluğu'nun otoritesinin sona ermesiyle başlayan sömürge yönetiminin yalnızca siyasal hakimiyeti değil, sosyo-ekonomik ve kurumsal yapıları da sistematik biçimde tasfiye etmesine dayanıyordu. Filistin'in hayati istisnası dışında ve Arap ülkelerinin büyük çoğunluğunun aksine, Cezayir'de askeri yerleşimci sömürge projesi, bir ilhak veya yabancı bir sömürge yönetiminin, bir devleti yönetmesi meselesi değildi. Cezayirliler, Fransız tebaası sayılarak İslam dininden vazgeçmeleri halinde yurttaş statüsüne tanımlanabilecek bir kategori olarak değerlendirildi (Sajed, 2023: 14). Sömürge sistemi, işgal öncesi toplumun mevcut düzeni üzerinde yıkıcı hamlelerde bulunarak iç gerilimleri daha da artırdı. Geleneksel Cezayir toplumu, tarih boyunca aşiretler, tarikatlar ve merkezi otorite arasında rekabet, çatışma ve ittifaklar temelinde şekillenen ilişkilerle işleyen dinamik ve heterojen bir yapıya sahipti. Bu yapı, merkezi otoritenin şekillenmesini zorlayan kırılgan bir siyasal denge üzerine kuruluydu (Brett, 2005: 213-216). Merkezileşme ve vergi politikalarında meydana gelen değişimler karşısında ayaklanma ve direniş gibi pratikler, toplumsal hayatın vazgeçilmez özelliklerindendi. İşgal karşısında aşiretlerin ve tarikatların direnişleri, ilk elli yıllık süreçte Fransız yönetimini sabote etti. Ancak bu dağınık mücadeleler, Fransız bürokratik ve askeri yapısının altında güçlü ve birleşik bir kurtuluş hareketine dönüşemedi. Fransa Cezayir'in hem yerel kurumlarını ve toplumsal özerklik alanlarını hem de ekonomik yapısını sistematik olarak ortadan kaldırdı. Örneğin, ekonomik açıdan verimli arazilerde yaşayan Cezayirliler ülkenin verimsiz yerlerine göç ettirildi. Bu, yüzyıllardır oluşmuş aşiret düzenini zayıflatan girişimlerden biriydi. Aynı zamanda boşaltılan arazilere Fransız göçmenler yerleştirildi. Sömürgecilik boyunca bir milyona yakın Fransız tedrici bir şekilde Cezayir'e yerleştiği için ülkenin verimli ve devasa büyüklükteki arazilerinin resmi sömürgeleştirme sürecinde zapt edilerek ve satın alınarak el değiştirilmesiyle ülke ekonomisi de Fransa anakarasına eklemlendi (Crowley, 2017a: 231-232). 1950'lerde bağımsızlık arifesinde dokuz milyonluk Müslüman nüfus ile bir milyonluk Fransız yerleşimci arasındaki sayısal, toplumsal ve ekonomik uçurum, Cezayir'in Fransız kalması veya "Cezayir Fransadır." (Gülsoy, 2012: 5), sözüne temel oluşturan sömürgeleştirme politikalarının ürettiği toplumsal düzeni sürdürülebilir olmaktan çıkardı.

Kriz dönemlerinde, sömürge yönetiminin dayattığı iki ayrı dünya arasındaki toplumsal etkileşim daha çok askerileşmekte, insanlar siyasi, etnik ve dinsel kamplara daha keskin bir şekilde bölünmekte veya baskıcı, işkenceci, düşmanca ve itaatkar özne rollerine itildikleri bir ortamda toplumsal doku, korku ve şüpheyle giderek aşınmaktaydı. Fransız işgalinin kurumsal yapısı, Cezayirlileri baskı altında tutmak ve Fransız azınlığı desteklemek üzerine kurulduğundan, bağımsızlık talepleri ve milliyetçilik 1940'lı yıllara kadar açık bir söylem ve kitlesel protesto hareketi olarak gündeme gelmedi. Hatta milliyetçilik ve ulus düşüncesi Cezayir'e özgü bir şekilde bağımsızlık sonrasında oluşturuldu (Hemmasi, 1973:215). Çünkü siyasal baskıdan dolayı hareketsiz kalmış, bir halk vardı. Diğer Arap ülkelerinden farklı olarak, ulusal kimlik, yirminci yüzyılın ilk yıllarında müzakereci ve ılımlı yoldan giderek şekillenmeye başladı. Arap dünyasının genelinde modern kitle siyasetinin ve milliyetçiliğin yayılması, on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı çatısı altında reform adımları ve entelektüel tartışmaların yoğunluğuyla mümkün olmuştu. Cezayir'de ise entelektüel tartışmalar, özellikle Arapça basında dikkate değer artış, 1900'lerde başladı. Mısır, Lübnan ve Suriye'de acil bağımsızlık talep eden siyasi hareketler yükselişirken Cezayirliler daha çok yazılı ve yalıtılmış direniş protestoları ve sivil itaatsizlik eylemleriyle hareket ediyordu (Voll, 1982: 51-52). Diğer ülkelerde olduğu gibi Cezayir'de muhatap alınacak ulusal/yerel bir otoritenin olmaması ve doğrudan Fransız yönetiminin kontrolü, modern toplumsal örgütlenme kalıpları ortaya çıksa da faaliyet alanını sınırlandırmaktaydı. Bu da Cezayir'in kitle örgütlenmesinin diğer ülkelere kıyasla zayıf kalmasının bir nedeniydi.

1940'lı yıllara kadar Cezayirli Müslüman çoğunluğun eşit hak taleplerine karşı mücadelelerinin, engelleyici ve sert uygulamalarla engellenmeye devam etmesi, Cezayirlileri kendilerine dayatılan yasal çerçeve içinde değişiklik taleplerinin karşılanmaması gerçeğiyle yüzleştirdi. Bu yüzleşme ve kopuş, Kasım 1954'ten Temmuz 1962'ye kadar sürecek Cezayir Savaşı'nın itici gücü oldu. Bunun yanı sıra 1940'larda uluslararası konjonktürün değişmesi, İkinci Dünya Savaşı'nda Fransa'nın sömürge topraklarındaki hakimiyetinin zayıflaması Cezayirlilerin bağımsızlık mücadelesini radikal bir

noktaya taşıdı. 1 Kasım 1954'te bağımsızlık yanlısı grubun saldırılarıyla başlayan çatışma, kitle iletişim araçları, özellikle radyo aracılığıyla da yürütülen kendi kaderini tayin etme propagandasıyla geniş çaplı destek gören bir aşamaya taşındı (El-Tayeb, 1986: 218-219). Cezayirliilerin örgütlü isyanları karşısında radikal tepkiler veren Fransız yönetimi karşısında Ulusal Kurtuluş Cephesi (UKC), silahlı mücadeleyi onaylamayan ılımlı kesimleri devre dışı bırakarak eylem ve şiddet propagandasıyla savaşı yönlendiren siyaset üstü bir oluşum olarak kurtuluş mücadelesinin başat aktörü oldu. Askeri açıdan Cezayirliiler tarafından başlatılan her direniş ve ayaklanmaya (1830-1847, 1864, 1871) asimetrik güç uygulayarak karşılık veren Fransa için 1954 ayaklanması, sömürge toprağı değil ama kendi toprağını kaybetme korkusuyla yürüttüğü bir savaşa dönüştü. Aynı zamanda Fransa'nın sert önlemleri ve baskısı, UKC'nin 1958 yılında Kahire'de Cezayir Cumhuriyeti Geçici Hükümeti'nin kurulduğunu ilan etmesine, Cezayir davasını diplomatik alana taşımasına, uluslararası kamuoyunun desteğini almasına yol açtı (Selim, 1985: 95).

Şiddetin şiddeti doğurduğu ve meşrulaştırıldığı, Fransa'da siyasi krizleri tetiklediği ortamda UKC, Fransız hükümeti ile gizli görüşmeler yaparak anlaşma şartlarını somutlaştırdı. Mart 1962'de imzalanan Evian Antlaşması'yla Cezayirliilere medeni, sosyal ve siyasal haklar tanındı. 1 Temmuz 1962'de Cezayir'in Fransa'nın bir parçası mı yoksa bağımsız bir devlet mi olacağına ilişkin referandum, ezici çoğunlukla Cezayir'in bağımsızlığı lehine sonuçlandı. 3 Temmuz'da ise Fransa, Cezayir'in bağımsızlığını resmen tanıdı (Selim, 1985: 105-107). Cezayirliiler açısından nesiller boyu süren direnişin ve sekiz yıllık savaşın sonucu olan bu zafer büyük bir kırılma anıydı. Fransız yönetiminin biçimi ve uzun süresi, yine uzun ve acımasız bir silahlı bağımsızlık mücadelesine yol açarak Cezayir'i farklı bir konuma taşıdı. Bununla birlikte bu kırılmanın altında kendini tanımlamakta zorlanan bir ulus vardı. Fransa'nın diğer sömürgelerde olduğu gibi "medeniyet hiyerarşisine" dayanan uygulamaları, zorlanmadıkça uzlaşma ve uyum göstermeyen siyaseti ve baskı mekanizmaları sona ermişti.

1.1. UKC: Bağımsızlık Mücadelesinden İktidar Partisine

Cezayir'in istisnai sömürge tarihinin sona ermesiyle ortaya çıkan en büyük sorun ulusal kimlik ve iktidar gücünün nasıl şekillendirileceğiydi. Bağımsızlığın kazanılması, yeni devletin ulusu inşa edeceği yeni döneme işaret ediyordu. Benjamin Stora Cezayir ulusunu, Fransa'ya karşı verilen uzun bağımsızlık mücadelesinden doğan, modern ama geç gelen "ulus" olarak tanımlamaktadır (Stora, 2005: 15). Bu tanımlama, ülkenin 1920'li yıllardan itibaren siyasal örgütlenme girişimlerinin işgal dolayısıyla topluma nüfuz edememesiyle Cezayir devletinin oluşumu ve evriminin doğası arasındaki bağlantıya işaret etmektedir. Bağımsız Cezayir devletinin simge yapısı UKC bu anlamda siyasi bir örgüt veya siyasal bir parti olarak doğmadı. 1930'lardan itibaren kristalize olan muhalif hareketin farklı (dini, liberal, sol) fraksiyonlarının işgal koşullarının değiştirilmesinde ilerleme kaydedememesi neticesinde, silahlı mücadelenin doğru yol olduğunu düşünenlerin girişimiyle 1954'te kuruldu. Bu anlamda UKC, Cezayir'de müzakereci ve çoğulcu muhalif hareketlere müdahale ederek ani bir şekilde ortaya çıktı; bağımsızlık mücadelesini kendi inisiyatifine aldı. Özellikle bağımsızlık savaşını küresel kamuoyuna taşıyarak güçlü bir temsil oluşturdu. UKC için en önemli açmaz, kurumsal otoritenin yokluğuydu. Ulus-devlet inşa sürecinde de gündeme gelecek olan bu açmaz, Cezayir'in farklı ideolojileri temsil eden ve bağımsızlık mücadelesine destek veren kesimleri arasında işbirliğini engelliyordu. Bir başka anlatımla, Fransa'nın kısıtlayıcı tutumuyla ortaya çıkan siyasi boşluk, UKC'nin kurumsal bir geleneğe sahip olamaması, Cezayir'in tek partili siyasal yapısını açıklayan bir gerçeklikti. Fransız sömürgeciliğinin baskın doğası, Cezayir'de diğer Arap ülkelerinde görülen ya hanedan sistemine aidiyet (Mısır, Fas) veya siyasi parti çatısı altında (Suriye, Tunus) halkın mobilize olması gibi kurumsal pratiklerin Cezayir'de gelişmesini engelledi (Hemmasi, 1973: 216). Bu durum, UKC'nin zafer coşkusunun sönümlenmesiyle örgüt içi rekabet ve anlaşmazlıkları su yüzüne çıkaracaktı. Ulusal bağımsızlık, işgal politikalarıyla uyumlu şekilde hukuk yerine güç, uzlaşma yerine otorite ve siyaset yerine ordunun tahvil edilmesiyle kazanılmıştı.

Böylece UKC zamanla bir iktidar partisine dönüşürken rekabet ve anlaşmazlık durumlarında sert çözümleri hayata geçirmekten geri durmadı. Bu bağlamda 1990'larda ülkenin iç savaşa sürüklenmesinde, devletin içinde bulunduğu meşruiyet krizi, ulusun parçalanmasıyla sonuçlanacaktı (Stora, 2005: 16).

Arap dünyasının pek çok ülkesiyle kıyaslandığında, UKC'nin konumu, kurumsal bir örgütlenmenin yokluğunda ortaya çıkması, ülkenin bağımsızlığının zorla alınmasının ardından köklü sorunlarla karşı karşıya kalmasıyla farklılaştı. Savaşın yıkıcı gerçekliğinin yanı sıra sürgün ve göç dalgaları, ülkenin kurumsal rasyonalitesini zorlayacak dinamiklerdi. Bu koşullar Cezayir'in Arap dünyasıyla arasına mesafe koyan istisnai durumuna işaret ediyordu. Savaşın ardından kötü ekonomik koşullar ülkenin en önemli sorunuydu. Kamusal ve ekonomik faaliyetleri yürüten Fransız yerleşimciler, artan şiddet olayları yüzünden birkaç ay içerisinde ülkeyi terk etmişti. Ülkenin altyapısı çökmüş, işleyen bir devlet mekanizması neredeyse baştan inşa edilecek durumdaydı. Her şeyin organize edilmeyi beklediği kaos ortamında UKC'nin tek parti iktidarı altında yürütülmesinin zorunlu olduğu da paradoksal bir gerçekliğe işaret etmektedir.

20 Eylül 1962'de UKC'nin önderliğinde Kurucu Meclis'in Ahmet Bin Bella'yı Cezayir hükümetinin ilk başbakanı olarak seçmesiyle yeni devletin ilk adımı atıldı. 8 Eylül 1963'te yapılan referandumla yeni anayasa ilan edildi. UKC'ye dayalı tek partili bir başkanlık sistemi kuruldu. 15 Eylül'de cumhurbaşkanı seçilen Bin Bella oldukça geniş yetkilerle donatıldı ve Cezayir siyasi tarihinin nasıl şekilleneceği ortaya çıktı. Hakimiyetin elde edilmesini sağlayan askeri ve diplomatik kampanyaya öncülük ettikten sonra UKC, kurumsal altyapıyı oluşturmakla görevli bir iktidar partisi oldu. Bağımsızlık hareketinin karizmatik bir emektarı olan Bin Bella, 1954'te kurulan UKC'nin lideriydi, ancak 1957'de Fransızlar tarafından savaş sonuna kadar hapiste tutulan bir isimdi. Bu yüzden Cezayirlilerin desteklediği bir lider oldu. Bin Bella öncülüğünde sosyalist ve pan-Arabist politika, yeni devletin iç ve dış politikası olarak belirlendi. Fransa'nın geride bıraktığı sanayi kuruluşları ve tarım arazileri millileştirilmeye başlandı. Bu mülkler, köylü ve işçiler tarafından ortaklaşa yönetilen devlet varlıkları haline getirilmeye çalışıldı. Amaç sadece ekonomik iyileşme değil, aynı zamanda sosyal reform ve sömürge yönetiminde dışlanmış Cezayirlilere servet ve fırsatların yeniden dağıtılmasıydı (Willis, 2014: 48). Bürokratik kapasitenin sınırlılığı, teknik olanakların yetersizliği gibi etmenler hedeflenen ekonomik dönüşümün sınırlı düzeyde ilerlemesine neden oluyordu.

Hükümetin öncelikli olarak ele aldığı konuların başında eğitim geliyordu. Uzun süreli sömürge politikası, milyonlarca Cezayirliyi başta Arapça olmak üzere okuma yazma pratiğinden mahrum bırakmıştı. Eğitim politikası, gönüllü öğretmenlik sisteminin de desteğiyle kırsal bölgelere kadar genişletilen bir okul ağını öngörüyordu. Ancak Bin Bella'nın sıkça dile getirdiği bir hedef olan eğitimin Araplaştırılması da uygulamada yavaş ilerledi. Sömürge sisteminin yerleşikliği, Fransızcanın yaygınlığı, ilkokulda yalnızca ilk yıl Arapçanın kullanılmasını mümkün kıldı. Ancak 1967'de ilkokul müfredatına bir yıl daha Arapça programı eklenebilecekti (Tarcan & Kancı, 2021: 276). Dolayısıyla bağımsızlık sonrası yeni sistemin inşası yavaş ve zorlu bir izlenime sahipti.

Dış politikada ise Cezayir, Soğuk Savaş bloklarından herhangi birine değil, Bağılantısızlar Hareketi'ne dahil oldu. Henüz savaş koşullarında, 1955'te I. Bandung Konferansı'na katılan UKC, Cezayir'i ulus ötesi bağlama dahil ederek Cezayir'in sömürge gerçekliğini görünür kıldı ve Cezayir mücadelesine özgünlük kazandırdı (Mortimer, 2015: 468). Bağımsızlık savaşının küresel gündeme taşınması, Cezayir'i Üçüncü Dünya'nın anti-emperyalist ağlarının kavşak noktası haline getirdi. Öyle ki pek çok ulusal hareketin, sürgün isyancıların ve sol grupların uğrak yeri oldu. Devrimin Mekkesi (Portekiz), Batı'ya görüldüğümüz pencere (Filistin), Afrika'ya açılan köprü (Küba) gibi adlandırmalar, dünyanın Cezayir ile etkileşiminin bir sonucuydu. Che Guevara'nın 1963 ve 1965 yıllarında Cezayir ziyareti, özellikle II. Bandung Konferansı'nın 1965'te Cezayir'de yapılması, ulusal ve uluslararası düzeyde konumunu güçlendirmesine olanak sağladı (Bounab, 2020). Ancak dış politikada Cezayir'in özgünlüğü ve gücü, iç politikaya aynı ölçekte yansımıyordu.

Savaşın yarattığı tahribat toplumsal ve ekonomik acil sorunların aşılmasını engelliyordu. Bu süreçte iç politikada başta Komünist Parti olmak üzere tüm siyasi partileri yasaklayarak sorunları çözme yolu tercih edildi. Milliyetçilik bağımsızlık sonrasında bir baskı ve kontrol mekanizması işlevine sahip oldu (Cook, 2008: 56). Öyle ki UKC'nin belirlediği ülkenin ilk cumhurbaşkanı Bin Bella, en yakınında bulunanlar tarafından bir darbeye görevinden el çektilirdi. Bin Bella darbesinin, II. Bandung Konferansı'ndan kısa süre önce gerçekleşmesi, iç ve dış politikanın uyumsuzluğunun da başlangıcını temsil ediyordu (Byrne, 2016: 5, 130)

Cezayir'de bağımsızlık sonrası siyasal yapının şekillenmesi, küresel prestijine aykırı şekilde sömürge sonrası pek çok ülkenin içinden geçtiği iktidar mücadelesini temsil ediyordu. Dolayısıyla ideolojik saflaşmalardan ziyade pragmatik çıkar çatışmalarına dayanıyordu. Çıkar ilişkileri, Bin Bella'nın iktidarını sağladığı gibi onun iktidardan düşürülmesinin de nedeniydi (Sajed 2023:21). Zira Bin Bella'nın iktidarı kişiselleştirme girişimleri, UKC içindeki kliklerin çıkarlarını tehdit etmesiyle sona erdirildi. Böylece kısa süreli bağımsız Cezayir'in ilk cumhurbaşkanı ve hükümeti askeri bir darbeye devre dışı bırakıldı.

1.2. Ordunun Hakimiyetinde Çok Yönlü Dış Politika Tek Yönlü İktidar

Savunma Bakanı Huvari Bumedyen, UKC'nin desteğiyle kansız bir darbeye görevden alınan Bin Bella'nın yerine geldiğinde, ülkenin kaynakları zayıf olduğu için devrim süreci de vasat bir şekilde geliyordu. Her ne kadar 10 Temmuz 1965'te kurulan yeni hükümette önceki dönemin güçler ayrılığının ve siyasi çoğulculuğun reddine ilişkin kurumsal kararlar devre dışı bırakılsa da (Berque, 1978: 145) bir süre sonra eski düzene geri dönüldü. Bumedyen'in başkanlığında Devrim Konseyi'nin kurulması, ordunun gücünün yansımasıydı. Bumedyen iktidarının ilk yıllarında, bağımsızlık savaşının devre dışı bırakılan isimlerine yönetimde alan açılmıştı. Özellikle Komünist Parti üyeleri ve Bin Bella'ya yakın Marksist gruplara da yeni hükümette yer verildi. Ancak bu esnek uygulamalar, çoğulculuğu tesis etmekle ilgili değildi; UKC'nin birleştirici yapısı çerçevesinde iktidarın meşruiyetini sağlamakla ilgiliydi. Devrim Konseyi'nin yirmi altı üyesinden yalnızca ikisinin ordu dışından olması dikkat çekmekteydi (Cook, 2008: 70). Devletin askeri yapısının güçlenmesi, gerektiğinde siyasi klikler arasında sorunların çözümü yerine güç gösterisinin tercih edilmesi Arap dünyasının yeni bağımsız devletleriyle uyumlu bir gelişmeydi. 1950'li yıllarda Mısır'daki Hür Subaylar darbesi, Fas ve Tunus'taki silahlı mücadelelerin benzeriydi.

Ordunun baskın gücü, muhalif hareketlerin küçük ve dağınık kalmasına yol açtığı gibi yönetimin istikrarını sürekli kılıyordu. Kamuoyunda muhalif hareketler ve tartışmalar sınırlandırılırken ekonomik yatırım planlamaları ağırlık kazandı. 1960'ların sonlarına kadar sanayi ve eğitimi odağa alan bir dizi kalkınma programı, ardından 1971'de "tarım ve kültür devrimleri" başlatıldı. 1971'de özellikle hidrokarbon alanında yapılan kapsamlı millileştirme hamleleri sonrasında petrol gelirlerindeki artış büyük kamu projelerinin ilerlemesine olanak sağladı. Cezayir'in artan zenginliği, siyasi özgüveni ve toplumu ve devleti "Cezayirlileştirme" ve "devrimin sürekliliği" ilkesine dayalı hamlelerini güçlendirdi ve meşruluğunu pekiştirdi. Uluslararası arenada profilini yükseltmesine ve dış politikada Bağlantısızlar Hareketi içinde aktif bir ses olarak güçlü konumunu sürdürmesine katkı sundu. Che Guevara'nın Cezayir ziyaretleri gibi 1972'de Fidel Castro'nun ziyareti, 1973'te IV. Bağlantısız Ülkeler Konferansı'nın Cezayir'de düzenlenmesi, "devrimlerin ve bağımsızlık savaşlarının başkenti" Cezayir'e ayırt edici güç kazandırmaya devam etti. Arap dünyasının Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısında Batı ve Doğu blokları arasında bölündüğü bir ortamda Cezayir, pan-Arabizm, pan-Mağribizm, pan-Afrikanizm, Üçüncü Dünyacılık gibi çok yönlü politik bir duruş sergileyerek bir nevi altın çağını yaşadı (Byrne, 2016: 286).

Bumedyen'in 1978'de ölümü Cezayir'i bir belirsizlik dönemiyle karşı karşıya bıraktı. Bumedyen, uzun süreli iktidarı ve merkezi otorite yoluyla istikrarı vurgulamıştı. Dış politikada güçlü bir uluslararası konum devam etmekteydi. Ancak halkın katılımına çok az yer bırakılmıştı. Bumedyen'in ardılı yine üst düzey bir askeri görevli olan Şadli Bin Cedid

iktidarının ilk yıllarında, başkanlık sisteminin özü korunurken siyasi baskıyı gevşeten girişimlerle bir reform sürecini başlattı. Devlet planlamasına dayalı ekonomi politikalarının yerini tedrici liberalleşme politikaları aldı. Bumedyen'in dış politikada Batı'yla görece mesafeli ilişkisinin ardından -ki özellikle millileştirme ve Üçüncü Dünyacılık vurgusu bir çatışma durumunu ifade etmekteydi-, farklı bir dönem başladı. Ekonomide liberalleşme adımları küresel siyasi ve ekonomik gidişatla uygundu (Stora, 2001: 181). Çoğu Arap ülkesi, 1970'lerden itibaren inftah adı verilen ekonomide açıklık ve liberal ilkelere geçiş yapmaya başladı. Böylece durgunlaşan sektörleri canlandırmak amacıyla yabancı sermaye ithalinin açılması, yerel yatırımlar üzerindeki sınırlamaların kaldırılması ve devletin ekonomide rolünün azaltılması gibi adımlar bütün Arap ülkelerini kapsıyordu. Örneğin Mısır, Enver Sedat'ın iktidarının ilk yıllarında 1970'lerin başında inftah politikasını hayata geçiren ilk Arap ülkelerinden biriydi. Bu eğilim kalkınma politikalarının ardından Batı ekonomisi anlayışına doğru bir seyir izliyordu. Ancak ekonominin tüketim odaklı reforme edilmesi, kamu sektörünün tasfiyesi, fiyatların ve döviz kurlarının serbestleştirilmesi gibi politikalar neticesinde para akışı gerektiren sektörlerin teşvikiyle halkın çoğunluğu temel ihtiyaçları karşılayamaz duruma geldi (Lapidus, 1996: 169). Toplumun dezavantajlı sınıflarının daha kötü koşullara itilmesi, toplumsal çatışmaların şiddet içeren biçimler almasına ve güvenlik önlemlerinin yoğunlaşmasına neden oldu. Bu gelişmeler bütün Arap ülkelerinde ve Cezayir'de toplumsal krizi tetikledi. Nitekim Ali El-Kenz bu durumu, Cezayir açısından ordunun toplum üzerindeki kontrolünün aşırı artması, ülkenin Cezayir/Arap kimliğinin Batılılaşması ve ekonomik kötü gidişatın toplu etkisinin bağımsızlıktan bu yana bir hegemonya krizine neden olduğu yönünde tahlil etmiştir (El-Kenz, 1991: 66-67). Gerçekten Cezayir'in 1980 ve 1990'lardaki siyasal hayatını etkileyecek dönüm noktalarından biri ekonomik değişim sürecinin toplumsal alana yansması oldu ki, yaşananlar diğer Arap ülkelerinden radikal bir sapmayı ifade ediyordu.

1980'lerin başında petrol fiyatlarındaki düşüş, kamu harcamalarının azalmasına ve sosyal reformların kısıtlanmasına yol açtı. En önemli değişim bu dönemde demografik patlamaydı. Hızlı nüfus artışının konut ve altyapı gelişimini geride bırakmasının yarattığı sorunlar işsizliği ve temel ihtiyaç maddelerine ulaşımın azalmasını tetikledi. Ekonomik reform adımlarının başarısızlığı bağımsızlık mücadelesinden sonra iktidar açısından meşruiyeti zayıflatan bir etki yaratıyordu. 1980'lerde bu etki görünür hale geldi. Hoşnutsuzluklar ilk olarak öğrenci protestolarında ve küçük çaplı grevlerin artmasıyla kendini gösterdi. Pek çok Cezayirli için UKC, tek parti olarak halkın gündelik hayatından uzaklaşmış durumdaydı. Gençliğin huzursuzluğu ile katı siyasi yapının arasında giderek büyüyen uçurum neredeyse hiçbir idari reformun kontrol altına alamayacağı bir baskı yarattı (Rabi, 2005: 159). On yılın sonunda toplumsal gerilimler geniş çapta yayıldı. Bunun en önemli göstergesi ülkeyi kaosa sürükleyen ve neredeyse on yıl süren iç savaş oldu.

2. Karanlık On Yıl: Cezayir İç Savaşı'nın İstisnalılığı

Bağımsızlık savaşının prestijinin hemen ardından 1965'te yaşanan darbe, bağımsız Cezayir tarihinin ilk hayal kırıklığı ise; 1988'de başlayan ve hızla siyasal ve toplumsal kaosa sürüklenen olaylar silsilesi diğer önemli bir kırılma anını ifade etmekteydi. 1988 olayları ve ardından toplumsal çatışmaların bir iç savaşa dönüşme süreci bir anlamda iç politikada olduğu kadar, Arap dünyasının içinden geçmekte olduğu benzer süreçlerden keskin bir kopuşu imliyordu. 5-10 Ekim 1988 tarihleri arasında meydana gelen olaylar, bağımsızlık zaferinden bu yana ilk kez devletin meşruiyetinin toplumsal temellerinin sarsıldığını, büyük çaplı ayaklanmalar eşliğinde ilan ediyordu. Daha önce vurgulandığı üzere Arap dünyasının pek çok ülkesinde inftah politikalarıyla yaşanan değişim, halk ayaklanmalarını tetiklemişti (Sadiki, 2018: 68). Adına "ekmek ayaklanmaları" denilen kitlesel protestolar hükümetleri meşruiyet kriziyle karşı karşıya bıraktı. Bölgesel bağlamda ise 1979'da İmam Humeyni'yi iktidara taşıyan İran Devrimi, 1960'ların sonundan itibaren etkisini göstermekte olan İslamcı dinamiği ortaya çıkardı. Arap milliyetçiliği, yavaş yavaş meşruiyet ögesi olmaktan çıkmaya başladı. Arap dünyasında milliyetçilik, 1967 Arap-İsrail savaşının ağır yenilgisiyle gözden düşmeye başladı. Mısır'ın

ve Arap dünyasının karizmatik lideri Cemal Abdunâsır'ın 1970'te ölümüyle Arap sosyalizmi, yeni iktidar tarafından tasfiye edilerek, infitah politikaları hayata geçirildi. Enver Sedat yönetimiyle Batı ile ilişkilerin geliştiği yeni bir döneme girildi (Sadıki, 2018: 135). 1970'li yıllar, Arap dünyasının çoğunda hızlı dönüşüm süreçlerinin yaşandığı bir dönemdi. Oysa Cezayir, yukarıda ifade edildiği gibi Üçüncü Dünyacılık ekseninde Batı'yla, özellikle Fransa ve ABD çıkarlarıyla bağdaşmayan bir dizi millileştirme politikası yürütmekteydi, dolayısıyla istisnai bir konumdaydı. Ancak bu süreç, Cezayir'de de birkaç yıl içerisinde sekteye uğramaya başladı.

1970'li yıllar, Cezayir hükümetinin sosyalist ilkeler doğrultusunda adımlar attığı yıllar olduğu kadar İslamcı politikalara da ağırlık vermeye başladığı dönemdi. İdeolojik olarak sosyalizm vurgusu İslami referanslarla tahkim edilmeye çalışıldı (Quandt, 1969: 240). 1976 Anayasası'nda İslam dini, bağımsızlığın temeli olarak ilan edildi. Bununla birlikte din, sömürge döneminden itibaren toplumda bir sığınak, bir örgütlenme kaynağı ve bağımsızlığın ayrılmaz bir parçasıydı. Başlangıçta sömürge döneminin kültürel ve dinsel baskı politikalarına karşı İslami kimliği koruma işlevi gören dernek ve siyasal oluşumlar, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren sosyo-ekonomik ve siyasal sorunlara daha eleştirel bir duruş sergilemeye başladılar. Eklektik bir içeriğe sahip İslami oluşumların sayıca artması, 1980'ler boyunca Bin Cedid hükümetinin halkın artan memnuniyetsizliği karşısında daha fazla siyasi liberalleşme ve demokrasi vaatlerinin bir sonucuydu. Bir süre sonra ise hükümet bir tehdit olarak algılamaya başladığı İslami dernek ve örgütlerin manevra alanını daraltmak ve muhalefeti baskılamak amacıyla sert yöntemlerle karşılık verdi. "Yukarıdan İslamlaşma" politikasıyla Eylül 1973'te medeni kanunda çıkarılan bir tüzükle İslami hukuk ilkeleri, uygulamada ikincil bir hukuk sistemi haline getirildi. 1980'lerin başında aile yasasında yapılan düzenlemelerle kadın haklarının sınırlandırılması (çok eşlilik, Müslüman olmayan erkeklerle evliliğin yasaklanması) gibi adımlar atıldı. 1981-1986 yılları arasında genel eğitimin yanında dini eğitim de müfredata eklendi (Stora, 2001: 192; Enhaili & Adda: 2003:68). Böylece 1980'lerde hükümet bir yandan küresel ekonomik kriz, diğer yandan iç siyaseti kontrol altına almak üzere özellikle sol kesimleri zayıflatma ve muhalif İslami hareketleri baskılamak üzere ılımlı muhafazakar kesimleri sistem içerisinde tutma siyaseti izledi (Rabi, 2005: 312).

Ekonomik gidişatın sürdürülemez hale gelmesi, siyasal sürece duyulan inancın azalmasına, bir süre sonra iktidarın İslami semboller ve askeri baskı haricinde bir çözüm bulamamasına ve radikal İslamcılığın yükselişine yol açtı (Kassir, 2011: 31). Cumhurbaşkanı Bin Cedid, Mısırlı düşünür Muhammed El-Gazali'yi radikal sesleri ılımlılaştırması için Cezayir'e davet etti (Rabi, 2005:312). Bu dönemde Mısırlı Müslüman Kardeşler diğer ülkelerde olduğu gibi Cezayir'de de popülerdi. Bu politikanın diğer tarafında siyasal tikanıklığın neden olduğu kriz ortamını toparlamak üzere 1984'te yurt dışında bulunan eski cumhurbaşkanı Bin Bella'nın yeniden Cezayir siyasetine dahil edilmesi vardı. Bin Bella, Cezayir Demokrasi Hareketi adıyla bir parti kurulmasının öncüsü oldu (Stora, 2001: 198). ılımlı İslami kimliklerin yanında eski devrimci ve bağımsızlık savaşının sembol isimlerinin siyaset sahnesinde görünür kılınması, iktidarı tahkim etme ve muhalefeti bağımsızlık anlatısıyla bir araya getirme stratejisine dayanıyordu. Dinin araçsallaştırılmasına rağmen hükümete yönelik tepkilere baskıcı bir şekilde karşılık verilmesiyle dini gruplar marjinalleştirildikçe giderek yönetimle bağları koptu (Bulut, 1995: 178). Bu gerilimler, ülkede sosyo-politik dengeleri daha da bozulmasına yol açarak toplumsal ve siyasal dönüşümleri tetikledi.

2.1. 1988 Ekmek Ayaklanmalarından İslamcı Ayaklanmaya: Siyasal Şiddetin İstisnallığı

Şiddet, bu dönemde Cezayir siyasetini niteleyen temel olgu oldu. İç savaş döneminden önce 1980'lerin sonlarından itibaren görünür hale gelmişti. 1988 ayaklanmalarında kamu düzeni ve polis yetkileri orduya devredildiği gibi gözaltı, ev hapsi, seyahat yasağı gibi yetkiler de tanınmıştı (El-Kenz, 1991: 67). Şiddetin işleyiş mantığına nüfuz etmek zor olsa da bu dönemde toplum ve devletin yaşadığı gelişmeler bazı temel dinamikleri gözler önüne sermekteydi. En önemli husus,

siyasi düzenin aşırı kırılgan olduğunun ve toplumun hızla parçalanabileceğinin görünür olmasıydı. Zira 1980'lerde petrol gelirlerine dayalı ekonomi politikası, liberalleşme adımlarıyla giderek toplumun bütününe kapsamaksızın zenginliğin dar bir yönetici kesimin elinde birikmesine yol açtı; eski bürokrat ve teknokratların yerine iktidara gelen yeni kadrolar yolsuzluk ve özel sektörle devlet arasında bir tür aracı kadrolara evrildi (El-Kenz, 1991: 66). Bu da ekonominin tutarsızlaşmasına neden olarak iktidara yönelik şikayetleri artırdı.

Ülkenin içinde bulunduğu ideolojik ve ekonomik zorluklar nihayetinde 5 Ekim 1988'de gençlerin çoğunluğu oluşturduğu sokak gösterilerinin fitilini ateşledi. Bağımsızlıktan bu yana katılmış tek parti iktidarına ve ekonomik sıkıntılara karşı başlayan protestolar, kısa sürede sokakların ateşe verildiği, UKC'yi ve devleti temsil eden her şeyin yağmalandığı bir yöne evrildi. Sanayi bölgelerinde greve giden işçilerin başlattığı hareketlilik, 5 Ekim 1988'de halkın dahil olduğu büyük ölçekli protesto gösterileriyle devam etti. Cumhurbaşkanı, orduya iktidarı kurtarma çağrısında bulunarak bir gün sonra olağanüstü hal ilan edildi. Bir ayaklanma ile karşı karşıya olan ordu, sokaklarda düzeni sağlamak üzere harekete geçti. Toplumun ve devletin hazırlıksız yakalandığı bu ortamda otorite karşıtı ve ekonomik bozukluğa tepki üzerine patlak veren hareketliliğin güç kullanarak bastırılması hem Cezayirlileri hem de yetkililerin beklemediği bir gelişmeydi. Uzun zamandır istikrarlı olarak gösterilen iktidarın sert karşılığı, paradoksal olarak gücünün zayıflığına işaret etmekteydi. Esasen gösterilerin ilk günlerinde yer almayan ancak meydanlardaki kaosu ve otorite boşluğunu en iyi okuyan kesim İslami gruplar oldu. Ordunun silahla karşılık vermesi ve ilk ölümlerin sonrasında İslamcı gruplar harekete geçti. Mahalle camilerinde örgütlenerek gençlik isyanını kendi saflarına çekmeye başladılar. Büyük çoğunluğu eğitilmiş ancak işsizlik sorunuyla çevrelenmiş gençler, özgürlük ve iyi yaşam vurgusunu savunmaktaydı (Garçon, 1996: 171). Gençliğin tepkisi İslami hareketin yükselişine ve radikalleşmesine neden oldu.

Ekim olayları, Bin Cedit hükümetini, iktidarı yeniden tanımlamaya yönelik önemli ve radikal bir girişime zorladı. Bin Cedit, olayların onuncu gününde siyasi reformların başlatılacağını ilan etti. Demokratikleşme vurgusu ise ayaklanmaların giderek İslami grupların öncülüğünde yayılması üzerine toplumda İslami kanadın önde gelen lider kadrolarıyla bir araya gelerek ifade edilmeye başlandı. Böylece demokratikleşme adımı bir nevi İslami hareketi sistem içerisinde tanımlama adımı olarak kendini gösterdi. Her ne kadar gösteri ve ayaklanmalar İslami grupların hareket alanını genişletse de Ekim olayları toplumun bütün kesimlerini içine alan hoşnutsuzluk ortamını simgeliyordu. Kadınlar kadın yasasının kabul edilemezliğine, gençler ekonomik zorlukların aşılmasına ve son olarak İslamcı gruplar İslam'a geri dönüş vurgusuyla tek parti iktidarını köşeye sıkıştırmışlardı. Bu karışıklığı aşmak üzere hükümetin çok partili siyasal sisteme ani geçişini sağlayan anayasa referandumu yüzde yetmiş dördümlük bir çoğunlukla kabul edildi. Referandum, 1976 Anayasası'nda, UKC'nin tek meşru parti özelliğine son verdi; resmi olarak çok partili yaşama geçildiğini onayladı (Algeria 1989 Constitution, 1989; Volpi, 2003: 46). Ülkenin örgütlü İslami hareketi olan İSC, resmi parti statüsünü kazanarak 12 Haziran 1990'da gerçekleşen yerel seçimlerden büyük bir zaferle (oyların yüzde elli dördünü kazanarak) çıktı. Hükümet bir süre sonra 27 Aralık 1991'de genel seçimlerin yapılacağını ilan etti. Seçimlerin ilk turunda İSC, dört yüz otuz sandalyenin yüz seksen altısını kazanarak beklenmedik bir başarıya bir kere daha imza attı. Bu başarı hükümet içinde bir krize yol açtı ve 11 Ocak 1992'de Bin Cedit hükümeti istifa etti. 12 Ocak 1992'de, seçimlerin iki turu arasında seçim süreci askıya alındı ve ordu yönetimi devraldı. Darbenin ardından olağanüstü hal ilanı (Şubat 1992), İslami hareketin yasaklanması (3 Mart 1992) ve lider kadrosunun tutuklanmasıyla yasadışı ilan edilmesi, Cezayir'i giderek büyüyen bir şiddet çevriminin içine soktu (Volpi, 2003: 48-49; Kepel, 2000: 200).

İSC, yasaklandığı ve ağır bir soruşturma içinde kaldığı için şiddeti meşru bir savunma aracı olarak benimseyen güç odaklarının etkisinde kaldı. Örgütün üst kadrolarının dağıtılması, örgüt kademelerinin giderek radikalleşmesine ve aşırı şiddet sergilenmesine yol açtı. Silahlı İslami gruplar bu on yıllık sürede yalnızca devlet güçlerini değil, farklı ideolojileri temsil edenler de dahil işbirlikçi olarak gördükleri herkesi hedef aldılar. Güvenlik güçleri ise ağır operasyonlar, kanlı

baskınlar ve tutuklamalarla karşılık verdi. Hem kent hem kırsal bölgelerde günlük yaşam ortadan kalktı. Bombalama ve suikast olayları ülkenin normal haline geldi. 1994 yılında gayriresmi açıklamalara göre otuz binden fazla kişi hayatını kaybetti. 2002’de iç savaş sona erdiğinde geriye bu sayının iki yüz binlere ulaştığı, on bine yakın insanın kaybolduğu, kamu altyapısının büyük ölçüde tahrip olduğu travmatik bir toplum ve ülke kaldı (Kepel, 2000: 202). Cezayir, Arap dünyasının içine düştüğü siyasal krizlerin en çok yankı yaratan somut örneklerinden biri olduğunu iç savaş deneyimiyle ortaya koydu. Mısır başta olmak üzere Arap ülkelerinde eski ve etkili İslami hareketlerle hükümetler arası rekabet ve çatışmanın sınırları açık bir şekilde belirlenmişti. Ancak Cezayir’de hükümet ve isyancı gruplar arasındaki şiddetli çatışmalar, halkın yabancılaştıkça iki tarafça cezalandırılmasıyla bir iç savaşa evrilerek farklı bir rotaya girmiş oldu.

2.2. Zerval’in Rahma Yasası, Diyalog Yolları ve İç Savaşın Sonu

1990’lı yıllarda katliam boyutundaki çatışmaların sürekliliği, siyasal çözüm arayışlarını olumsuz etkiledi. Ancak paradoksal biçimde Cezayir tarihinin en yoğun seçim ve kurumsal seferberlik dönemi de yine 1990’lı yıllara denk geldi. Her ne kadar demokratikleşme ve çok partili sistem simgesel bir nitelik taşıyor olsa da sürdürüldü. 1994’te iç savaşı bitirmeye yönelik resmi diyalog süreci, UKC ve ISC arasında başladığında, İslami hareketin gücünün tükenmesi karşısında devletin meşruluğunu güvenceye alma endişesi söz konusuydu. Bu doğrultuda İSC’nin liderleri gözetim altında serbest bırakıldı. Askeri mahkemenin verdiği idam cezaları durduruldu. Ancak bu adımlar İslamcılar tarafından yetersiz bulundu. Müzakereler kesildi ve yeniden bir şiddet dalgası başladı (Esposito, 2002:310). Güvenlik güçlerine, turistlere ve Fransız konsolosluğuna kanlı saldırılar, cezaevinde İslamcı grupların isyanları, bomba yüklü araçların başkent sokaklarında patlamaları gibi şiddet olayları toplumsal hayatı sürdürülebilir olmaktan çıkardı. Terör ve şiddet girdabı, toplumsal dayanışmanın çöküşünü simgeliyordu. Başarısız sona eren görüşmelerin ardından Kasım 1995’te cumhurbaşkanlığı seçimi yapıldı. Bin Cedit’in istifasının ardından kurulan ve yönetimi devralan Yüksek Devlet Konseyi’nin başkanı olan, aynı zamanda eski Savunma Bakanı Liamine Zerval, 1994’te cumhurbaşkanı olarak atandı. Zerval’in öncülüğünde, kamuoyunda Rahma Yasası (Şubat 1995) olarak bilinen bir uzlaşma girişimi hayata geçirildi. Rahma Yasası kapsamında silahlı İslamcı grupları yönelik ceza düzenlemeleri, radikalleşmenin sona erdirilmesi ve silahlı grupların zayıflatılması hedeflerine dayanıyordu. Bu yönüyle Yasa, çatışmaları sona erdirmekten çok şiddet kullanımını devletin kontrolüne çekmeyi ve şiddet tekeli pekiştirmeyi hedefliyordu. Aynı zamanda İslamcı gruplar arasında ideolojik ve stratejik farklılıkları ve görüş ayrılıklarını açığa çıkararak zayıflatılmaları amaçlanmıştı (Khetab, 2018: 36).

Siyasal ve toplumsal şiddet ve istikrarsızlığın hakim olduğu bu dönemde şeffaflık tartışılmakla birlikte seçimlere devam kararı alınarak ülkenin sancılı çok partili sistemini kurumsallaştıran adımların atılması, yine iktidarın meşruluk zeminini güçlendirme amacını taşıyordu. Terörizmin yarattığı korku ortamına rağmen halkın seçimlere katılarak destek verdiği Zerval’in seçim zaferi, karanlık on yılın sonunun başlangıcı ve hükümetin kaybettiği meşruluğunu yeniden kazanması olarak kabul edildi (Asharq Al Aswat, 2025). Zerval 1996’da yeni anayasanın referandum sürecini de yönetti. Ancak siyasal partilere önemli yasal sınırlamalar getiren yeni anayasa, ülkenin ordu ve ona destek veren sivil yapılarının lehine bir düzen öngörmekteydi (Cook, 2008:142-143). 1997’de parlamento ve belediye seçimleri de gerçekleştirildi. Ancak siyasal partilere getirilen yasaklar, usulsüzlükler ve şiddet ortamı devletin statükocu eğilimini veya ordunun siyasetin arka planında varlığını sürdürmesinin itici gücü olmaya devam etti. Zerval’in güç tabanını genişletme ve ordunun hareket alanını sınırlandırma girişimleri olarak algılanan hamleleri kendisine karşı yolsuzluk suçlamalarının artmasına yol açtı. Siyasal krizin derinleşmesiyle 1998’de erken başkanlık seçim takvimini sunarak istifa etti (Stora, 2001: 227).

Zerval’in ardından yıllarca sürececek yeni bir iktidarın yolu açıldı. 1999 seçimlerinde bağımsızlık savaşında yer almış, Cezayir diplomasisinin önemli isimlerinden biri olan Abdülaziz Buteflika cumhurbaşkanı olarak yönetime geçti.

Buteflika, bağımsızlığın ilk yıllarında UKC içindeki anlaşmazlıklar yüzünden gözden düşen aktörlerden biri olarak sürgünde yaşamış, 1988 Ekim ayaklanmalarıyla ülkeye dönmüştü. 1999 seçimleri daha öncekilere göre toplumun farklı kesimlerinden adayların dahil oldukları bir seçimdi. Ancak ordunun müdahalesiyle Buteflika'nın kazanacağını öngörülmesi üzerine adaylar seçim yarışından çekilerek durumu protesto ettiler (Tlemçani, 2008). Bir anlamda toplumsal tükenmişliğe rağmen çelişki ve uyumsuzluklarla sürdürülen bir demokratikleşme hali söz konusuydu ki siyasi çoğulculuk ve muhalefet her türlü müdahale iddialarına rağmen siyasal sisteme yerleşmeye başlıyordu. Bunun yanı sıra Buteflika, iktidar açısından zor bir ülke devralmamıştı. Şöyle ki, iç savaşın gerçek bir toplumsal ve siyasal çözümü olmaksızın İslamcı grupların artık tükendiği noktada sona erdiği bir dönemdeydi. Toplum, hem terör ve şiddet olaylarının yarattığı korku karşısında devletin yokluğuna hem de şiddetine maruz kalmanın travmasıyla siyasetten uzaklaşmış durumdaydı. İç savaşın istisnai koşulları gibi toplum da istisnai bir sosyo-psikolojik durumu temsil ediyordu. Uzun sömürge döneminde Fransız yönetiminin sistematik baskısı karşısında hayatta kalma zorunluluğuyla kamusal ve siyasal alandan geri çekilen Cezayirlilerin tarihsel durumunun tekrarı niteliğindeydi. 2011 Arap ayaklanmalarının Cezayir'deki yansımaları bu durumun bir uzantısı olacaktı.

3. İç Savaş Sonrası Toplumsal ve Siyasal Durağanlık

Buteflika'nın iktidarının ilk yılları korkunç bir çatışmayla sarsılan ülkenin istikrar ve normale dönüşü hedefiyle sivil uyum ve ulusal uzlaşma olarak nitelendirilen politikaların sürdürülmesiyle geçti. 1999 yılında Rahma Yasası'nın devamı olan Sivil Uyum Yasası'nın kabul edilmesiyle süreç hızlandı. Şiddetin sona erdirilmesi ve isyancıları silahları bırakmaya ikna etmek üzere çıkarılan düzenlemelerde güvenlik güçlerine teslim olan kişilere af, ceza indirimi ve yargı muafiyeti sağlandı. Başvuranlar, bu tür suçları işlemiş olup olmadıklarına bakılmaksızın af önlemlerinden yararlandı. 2000 yılında, Sivil Uyum Yasası çerçevesinde çıkarılan Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile ateşkes ilan eden örgüt üyelerinin yargılanmaksızın serbest bırakılması sağlandı. 2003'te ise kayıp kişilerle ilgili soruşturma komisyonu ve kayıp kişilerin ailelerine tazminat verilmesi hükme bağlandı. Ordu ve güvenlik güçleri ise bu sürede herhangi bir kovuşturma geçirmedi (McDougall, 2017: 323). Alınan karar ve düzenlemeler uygulamada sınırlı düzeyde karşılık buldu. Buna rağmen Ağustos 2005'te referanduma sunulan Barış ve Ulusal Uzlaşma Şartı, toplumsal desteği azalsa da kabul edildi. Şartın hedefi, 1992-2006 arasında insan hakları ihlalleri için af getirerek topluma dönüşü hızlandırmaktı. Kayıp kişilerin ve terör kurbanlarının aileleri Uzlaşma Şartı'nın uygulamadaki eksikliklerini, "çatışmayı çözmeden barışın pekiştirilmesi" olarak tanımladılar. Zira silahlı İslamcı gruplar tarafından öldürülen, işkence edilen ve kaçırılan kişilerle güvenlik güçlerinin öldürdüğü, yakaladığı ve kaybolan kişilerle ilgili gerçekleri açığa çıkaran girişimlerin olmaması, toplumsal adaletle ilgili eleştirilerin itici gücü oldu. Bir anlamda Şart, devlet ile silahlı gruplar arasında bir uzlaşmaya dayanmakta, bu savaşın yöneldiği toplumu es geçmesi yüzünden eleştirilerin hedefi olmaktaydı (McDougall, 2017: 324). Buna rağmen Şart, sınırlı kalsa da en azından savaşın yıkıcı etkilerini silmek için önemli adımların atılacağı yönünde bir iradeyi göstermekteydi. Aynı zamanda Rahma Yasası'nda olduğu gibi hükümet için tehdit olarak görülen kesimleri sosyo-ekonomik adımlarla kontrol altında tutmayı öngörmekteydi. Gerçekten Uzlaşma Şartı, dikkate değer miktarda nakdi ödemeleri içermekte, karşılığında şiddetin sorumlularına dokunulmazlık sağlamaktaydı (Slyomovics, 2014: 181).

İç savaşın sona erdirilmesine yönelik af yasalarının ardından 2000'li yıllar toplumsal bir kriz halini yansıtmaya devam etti. Güvenlik durumu görece hafiflese de toplumsal çatışmalar, isyanlar ve ekonomik sorunlar devam etti. İşsizlik, nüfus artışı, büyük darbe almış eğitim ve konut sorunları, su ve elektrik kesintileri, Berberi talepleri ile devasa yolsuzluk açmazı siyasi gündemi meşgul etti. Toplumun yaşadığı ağır bilançonun yarattığı izlerin hemen silinmesi mümkün değildi. Irak işgaliyle birlikte petrol gelirlerinde yaşanan artışın çoğunlukla iktidara prestij sağlamak üzere büyük kamu projelerine aktarılması, asıl reform bekleyen temel alanlarda kayda değer ilerleme sağlanmasını engelledi (Willis, 2014: 257). En

azından petrol gelirlerinin ekonomi politikalarında belirleyici etkisi, kamusal harcamalar ve temel gıda maddelerinin fiyatlarının kontrol altında tutulmasını sağladığı için toplumsal huzursuzlukları dengeleyen bir işlev görüyordu. Bu da kaçınılmaz olarak iktidarın meşruiyetine katkı sağlıyordu (Slyomovics, 2014:179-180). İç savaş ortamında sürdürülen demokratikleşme adımları çerçevesinde dikkat çeken bir diğer husus, tek parti hakimiyetinin kırılarak toplumun ideolojik olarak milliyetçi perspektif, İslami ideoloji, Berberi blok, demokratik, liberal ve bağımsızlar olarak dört gruba bölünmesi ama hiçbirinin hegemonik çoğunluğa ulaşamadığı gerilimli bir siyasal ortamın yerleşmesiydi. Bu bölünmüşlük hali, siyasal rekabetin kurumsallaşmasını güçlendirmek yerine temsil krizini derinleştiren yüzeysel bir denge durumuna işaret ediyordu. Dolayısıyla yerleşik siyasal partilerin işlevsizliği hükümetle toplum arasındaki kopukluğu derinleştirmeye devam ediyordu. 2000’li yıllarda yapılan seçimlerin halkın çok az katılımıyla gerçekleşmesi, siyasal sisteme yönelik kayıtsızlığı göstermekteydi. Bir başka deyişle, seçimler rutin bir yapı kazanmış olmakla birlikte iktidara yönelik güveni ortaya çıkaracak bir sıçramaya ulaşamıyordu. Bununla birlikte 2000’li yıllarda Arap dünyasının genelinde yaşandığı gibi toplum içinde görece özgür bir siyasal tartışma ortamına yol açan canlanma Cezayirlileri de etkisi altına almaya başladı. İnternetin yaygınlaşmasıyla sosyal medya ve uydu kanalları Cezayir’i dünyadaki gelişmelere yakınlaştıran, siyasal duyguların paylaşıldığı platformlar yoluyla sivil oluşumlar, siyasal ve toplumsal hareketlilik kendini gösterdi. Yeni toplumsallık ve seferberlik halinin kırılma noktası Arap dünyasıyla birlikte Cezayir’i de içine alan 2011 Arap Ayaklanmaları oldu.

3.1. 2011 Arap Ayaklanmalarında Cezayir’in Durağanlığı

2011’de Tunus’tan başlayarak diğer Arap ülkelerine yayılan toplumsal protesto ve halk hareketliliği, demokratik ve anti-demokratik gelişmelerin ana hatlarını doğrudan şekillendiren bir kırılma anıydı. Tunus’taki kitlesel gösteriler, ilk anda bir iyimserlik patlaması yarattı ki, “Arap Baharı” olarak tanımlanacak olayların başlangıcını oluşturdu. Tunus’ta otoriterliğin damgasını vurduğu, uzun süredir varlık gösteren iktidar karşıtı ayaklanmalar, pek çok Arap ülkesinde domino etkisi yarattı. Ancak orta erimde protestolarla orantılı köklü bir siyasal değişimin sınırlı düzeyde gerçekleştiği görülecekti. 2011’de baş gösteren olaylar adalet, özgürlük ve iyi yaşam taleplerini barışçıl eylemlerle ortaya koyan halk iradesinin bir yansımasıydı ve iyimser bir tablo sunması kaçınılmazdı.

Cezayir, 2011’de başlayan toplumsal hareketliliğe diğer ülkelerle benzer şekilde barışçıl gösteri çağrılılarıyla ve çoğunluğu gençlerin oluşturduğu kendiliğinden oluşan kalabalık toplanmalarla dahil oldu. Cezayirlileri sokaklara yönlendiren ağırlaşan ekonomik sorunlardı. Daha önce belirttiği üzere 2000’li yıllar genel olarak Cezayir’de iç savaşın yaralarının sarılmasıyla başlamış, toplumda aşama aşama yeni siyasal seferberlik yapıları ortaya çıkmıştı. Bu süreçte genel olarak toplumsal huzursuzluğun yansıdığı protestolar kendini göstermekteydi. Gençlerin sportif ve kültürel eylemleri ve boykotları, muhalif sanat, dijital protesto gibi yeni araçlar insan hakları, demokratikleşme, kadın ve işçi haklarına ilişkin kamusal tartışmaların yayılmasına olanak tanıyordu. 1990’ların iç savaş ortamında çok çeşitli alanlarda ortaya çıkan binlerce derneğin kültürel faaliyetleri, on yıl sonraki toplumsal ve siyasal atmosferin temellerini atmıştı. Cezayir istisnasını ortaya çıkaran bir diğer boyut da diğer Arap ülkelerinden daha fazla kültürel miras, spor vb. alanlarda toplumsallaşma faaliyetlerinin çeşitli dernek çatısı altında gelişme göstermesiydi. Bu yapılanmalar yerel düzeyde bürokrasi ile etkileşimi sağlayan kurumsal alanlar olarak iç savaş sonrasında, doğrudan iktidara karşı muhalif bir reflekse dönüşmeden müzakere süreçlerinin güçlenmesine olanak tanıdı (Crowley, 2017: 152). Haftalık protestolar, gösteriler ve grevler 2011’de devam etti. Ancak bu hareketlilik, parçalı ve dağınık bir nitelik taşıdığı için kapsayıcı bir muhalefet gücü ortaya çıkmadı.

Arap dünyasında 2011’in ilk dalgasının doğrudan ve ilk anda sonuç verdiği Tunus ve Mısır’da iktidarlar devrilirken, Cezayir hükümeti istikrarlı bir görünüm sergilemesinde iç savaş deneyimi baskın bir unsurdu. 1980’li yıllardan itibaren

Cezayir, bölgede meşruiyetini kaybetmiş iktidar algısına sahipti. Olaylar patlak verdiğinde Tunus'ta uzun erimli Zeynel Abidin Bin Ali yönetiminin devrilmesi, Mısır'daki protestoların aynı şekilde sonuçlanmasına katkı sunacak derecede etkileyiciydi. Bir anlamda taşma etkisi yaratan ayaklanmaların Cezayir'e ulaşmaması bu açıdan ayırt edici bir nitelik taşıyordu. Tunus ve ardından Mısır'da baş gösteren ayaklanmaları takiben Cezayir'in büyük kentlerinde de sokaklar kısa süreliğine dolmuş ve sembolik mekanlara saldırı boyutunda tepkiler ortaya çıkmıştı. Ancak güvenlik güçlerinin sert müdahaleleri ve iç savaşın caydırıcı gücü protestoları etkisiz hale getirdi. Cezayir istisnasını belirleyen husus, iç savaş deneyiminden sonra siyaset alanında alternatifi olmamasıydı. Muhalefetin gelişmekle birlikte zayıflığı, örgütlenmenin süreklilik taşınamaması, iç savaş trajedisinin kitlesel hareketliliği sınırlandırıcı etkisi ve ekonomik hamlelerle geçici olarak sistemin rahatlatılması, Cezayir'in durağanlığının nedenleriydi (Boserup & Martinez & Holm, 2014: 15). Bununla birlikte protestolar, 2011'in ilk aylarından başlayarak yaklaşık üç yıl boyunca Cezayir'de küresel gündemden görece izole biçimde daha küçük ölçekli bir şekilde devam etti. Arap ayaklanmalarında merkezi önemde olan uzun süreli iktidar deneyiminin siyasi liderlerine yönelik protestolar, bu süreçte Cezayir'de de gündeme geldi. Hüsnü Mübarek (1981-2011) ve Zeynel Abidin Bin Ali (1987-2011) ile kıyaslandığında, 2011 itibarıyla daha kısa süreli bir iktidar deneyimine sahip olan Abdülaziz Buteflika (1999-2011), ilerleyen yaşına yönelik tepkilerle karşılaştı ki, bir süre sonra yaşayacağı sağlık sorunları, Cezayir halkını güçlü bir seferberlikle Arap Ayaklanmaları'nın ikinci dalgasına taşıyacaktı.

Tunus ve Mısır'da protesto olaylarının gidişatı, haftalar içerisinde uzun süreli iktidarların düşüşüyle sonuçlandığı gibi İslamcı hareketlerin alternatif güç olarak yükselişleri, Cezayir'in 1989-1991 yılları arasındaki deneyimiyle pek çok benzerlik taşıdığı söylenebilir. Ancak Cezayir'de iktidara çok yaklaşmışken İslami hareketin darbeye tasfiyesi, kanlı ve uzun soluklu bir iç savaşa yol açmasına rağmen 2013'te Müslüman Kardeşler'in kanlı bir darbeye iktidardan uzaklaştırıldığında veya En-Nahda'nın 2021'de radikal bir şekilde tasfiye edildiğinde neden geniş çaplı ve uzun soluklu bir mücadeleye evrilmediği sorularını gündeme getirmektedir. Mısır ve Tunus'ta İslami hareketler, uzun zamandır sivil toplum, sendika, belediye, meslek odaları, medya, üniversite ve şirketler aracılığıyla kamusal alana nüfuz eden, "devletin etrafında dolanmak" şeklinde tabir edilebilecek, çatışmacı stratejiden uzak, tedrici biçimde uzlaşi siyasetine entegre olmuş hareketlerdi. Dolayısıyla hükümetlere karşı sistematik silahlı direniş yolunu seçen gruplarla ayrışarak yeraltına çekilme, sivil itaatsizlik ve taktiksel geri çekilme gibi uygulamaları benimseyerek hayatta kalabildiler. Oysa Cezayir'de gelişen siyasi istisnai durum, kurumsallaşmanın olmamasının yanı sıra ani bir müdahale, hareketi iktidara taşıırken aynı hızla hareketin lider kadrosunun dağıtılması, ideolojik birikimi olmayan radikal grupların silahlı direnişlerine alan açmıştı.

Cezayir istisnasının ortaya çıkmasında iç savaşın etkilerinin devam ettiği ortamda, kitlesel protesto gösterilerinin ürettiği yıkıcı şiddet sarmalını bizzat deneyimlemiş toplumun genel kayıtsızlığı da belirleyici oldu. Bu kayıtsızlıkta iktidarın petrol gelirlerini protestoları baskılamak için kullanması gibi bir dizi reform girişiminin de etkisi vardı. Aynı zamanda Buteflika iktidarı, siyasi meşruiyet krizinin tekrarlanma riskine karşı, medya ve sivil toplum kuruluşları üzerinde kontrolü sıkılaştırmış, güvenlik odaklı önlemleri artırmıştı. 2013'ten sonra Suriye, Yemen ve Libya'da iç savaşa evrilen olaylar silsilesi medya aracılığıyla sürekli görünür kılınarak, toplumsal travmayı henüz atlatamamış Cezayirli için caydırıcı bir etki yaratılmak istenmesi, protestoları belirli bir seviyede tutan adımlar oldu (Boserup & Martinez & Holm, 2014: 15).

4. Arap Ayaklanmalarının İkinci Dalgası Hirak: Süreklilik ve Değişimin Sınırları

22 Şubat 2019 tarihi, Cezayir siyasi hayatında Hirak yani Halk Hareketi olarak ifade edilen yeni ve dinamik bir dönemin başlangıcını simgeler. 10 Şubat 2019'da Buteflika'nın beşinci dönem cumhurbaşkanlığı için adaylığını yazılı bir mesajla ilan etmesi üzerine ülke genelinde haftalık yürüyüşlerle süreklilik kazanan kitlesel, barışçıl ve kararlı halk

seferberliği, toplumun geniş kesimleri ile iktidar arasındaki bölünmeyi yeniden ve güçlü bir biçimde açığa çıkardı. Toplumsal adaletsizliklere, siyasi yolsuzluklara ve Buteflika'nın dört dönem boyunca iktidarda kaldığı siyasi sisteme karşı kararlı bir seferberlik doğdu. Benzeri görülmemiş büyüklükte bir halk protestosu, iki ay içinde o kadar güçlendi ki 2 Nisan 2019'da Genelkurmay ve Savunma Bakanı, yani ordu, kamuoyu önünde Buteflika'nın istifasını istemek zorunda kaldı. Her hafta Salı ve Cuma günleri meydanlarda buluşmanın belli bir ritim kazanması, seferberliği hem uzun süreli hale getirdi hem de şiddet içeren potansiyelini etkisizleştirdi (Grewal, 2019). Ayrıca Hirak'ın şiddetsizliği bir ilke olarak içselleştirmesi ve farklı kesimleri bir arada toplama gücü, gösterileri dağıtmak için en ufak provokasyondan yararlanacak olan güvenlik güçlerini de müdahaleden uzak tuttu. Öyle ki hükümet, görülmemiş ölçekteki kalabalığa müdahale etmeme kararını ilan etmek zorunda kaldığı gibi protestoların devam ettiği on üç ay boyunca Hirak ile uzlaşma siyasetini sürdürmeye özen gösterdi. Sonraki haftalarda bazı hükümet yetkilileri ve onlarla bağlantılı iş adamlarının tutuklandığı bir süreç başlayarak iktidarın yapısal bileşenlerine yönelik tasfiyeye gidilmesi, halk hareketinin iktidarda yarattığı tedirginliği göstermekteydi. Ayaklanmaların kalıcı bir nitelik kazanması ve iktidar üzerinde baskı oluşturmaları, cumhurbaşkanlığı seçimlerinin 18 Nisan ve 4 Temmuz tarihlerinde iki kez ertelenmesine neden oldu. Buteflika'nın yazılı mesajlarıyla hükümetin reform girişimleri ve vaatlerinin açıklanmasına rağmen gösteriler devam etti. Nihayetinde büyük bir açmazı giren Buteflika, 28 Nisan'da istifa edeceğini yine yazılı bir mesajla duyurmak zorunda kaldı (Grewal, 2019). Böylece protestoların gücü bir devrin kapandığının işareti oldu.

Hirak adı verilen gösterilerin 2011 Arap ayaklanmalarından sekiz yıl sonra patlak vermesinin en önemli nedeni Buteflika'nın, Nisan 2013 yılında ağır bir felç geçirmesine rağmen siyaset sahnesinden çekilmemesiydi. Buteflika'nın fiziksel olarak hayatta kalmasına rağmen konuşamaması ve tekerlekli sandalyeye bağlı olması, normal şartlarda adaylığının iptal edilmesiyle sonuçlanmasını gerektiren bir olaydı. Ancak Buteflika, 2014 yılında dördüncü dönem başkanlık seçimlerine katılıp görevine devam ettiği gibi, olağanüstü bir şekilde 2019 yılında beşinci dönem için de adaylık başvurusunda bulunacağını açıkladı. Cumhurbaşkanının görünüşteki işlevsizliğine rağmen alternatif bir liderin olmaması/sunulmaması iktidar sisteminin hem tıkanıklığını hem de benzersizliğini gözler önüne serdi. Cezayir siyaseti uzun zamandır klikler arası güç mücadelelerinin hakim olduğu bir alandı. Buteflika'nın sağlık sorunlarının sürdürülebilir olmadığı öngörülmekle birlikte yerine kimin geleceği konusunda karar verilemediği için dördüncü ve beşinci dönemde bir değişikliğe gidilmesi acil bir sorun olarak görülmedi. Bu da devlet ve toplum arasındaki ilişkide doğrudan sonuçları olan sıra dışı gelişmeleri beraberinde getirdi. Zira Cezayir gibi Afrika ve Arap dünyasında belirli bir ağırlığa sahip ülkenin 2013'ten beri kamuoyunda görülmeyen cumhurbaşkanını sistemde tutan mekanizma, topluma yönelik özensizliği işaret etmekteydi (Hemchi & Benantar, 2023: 34). Ancak Buteflika'nın "görünmez" yönetim krizi, 2014 sürecinde, ilk anda büyük tepkilere yol açmadı. Çünkü yakın zamanda gerçekleşmiş hastalığın iyileşme potansiyeli bulunmaktaydı. Büyük tepkilerin gelişmemesi, böylece iktidar çevrelerinin statüko yanlısı tutumunu da belirledi. Ancak Buteflika'nın yeniden seçilmesi, ülkede sessiz bir itirazın itici gücü oldu. Bu tuhaf duruma 2014'ten itibaren küresel ölçekte yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüş eşlik etti. Petrol gelirlerine dayanan Cezayir ekonomisi, siyasi istikrarın bir anlamda emniyet sibobuydu. Ancak fiyatlardaki sert düşüş, halkın huzursuzluğunu tetikledi. Cezayir'de dondurulmuş ekonomik sıkıntıları yeniden açığa çıkardı. Bununla bağlantılı olarak istihdam yetersizliği, konut krizine bağlı yaşanan gerilimler, kurumsallaşan yolsuzluk haberlerine rağmen bürokrasinin değişmezliği toplumsal patlamanın her an gerçekleşeceği düşüncesini canlı tuttu (Zoubir, 2019: 8).

2019'a giden sürecin kilometre taşlarından bir diğeri, Arap ayaklanmalarının diğer ülkelerde yol açtığı siyasal sonuçlar ve iktidar değişimlerinin yarattığı kriz ortamında, Cezayir yönetiminin anayasa değişikliği yoluyla statükoyu korurken kısmi demokratikleşme hamleleriyle halk nezdinde meşruluğunu sürdürme ve muhalefeti sistem içerisinde tutma

stratejisinin geciktirilmesi idi. Nitekim 2011’de duyurulan anayasa reformu taslağı ancak 2016 yılında tamamlanarak parlamentoda kabul edilmişti. Üstelik önceki anayasa değişikliklerinden farklı olarak 2016 değişiklikleri, referanduma gidilmeksizin parlamento onayıyla yürürlüğe girdi. Bununla birlikte anayasa çalışmalarına iktidarın çok küçük bir kesiminin katılması, muhalefet ve sivil toplumun önemli bileşenlerinin dışarıda kalması, iktidarın özensizliğini göstermesi açısından önemliydi ve 2019’a giden süreci hızlandırdı. Değişiklikle cumhurbaşkanlığı makamı için iki dönemlik bir süre kısıtının getirilmesi, Buteflika liderliğine yönelik halk itirazının hukuki dayanağını da ortaya koydu (Aissa, 2023: 90). Böylece 2019’da patlak veren ayaklanmaların meşruluğu bir yönüyle bizzat sistemin ortaya çıkardığı düzenlemelerin pratikteki uyumsuzluğundan da kaynaklandı. Nihayet daha önceki dönemde sınırlı bir muhalefetle karşı karşıya kalan cumhurbaşkanının 2019 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde beşinci dönem için aday olacağının açıklanmasıyla kitlesel şikayetler yükselişe geçti. 2011’de Arap dünyasında patlak veren ayaklanma dalgalarının Cezayir’de görece sakin geçişinin ardından Hirak ile yeni bir tarihsel zamansallık ortaya çıktı.

2019’da yaşanan toplumsal hareketlilik yalnızca Cezayir’e özgü bir nitelik taşııyordu. 2016’da Fas’ta, 2018’de Sudan’da, 2019’da Irak ve Lübnan’da Arap ayaklanmalarının bir nevi ikinci dalgası patlak vermişti. Ancak bu ülkelerde protestolar kısa sürdü ve bir ayaklanmaya dönüşecek dinamizme ulaşamadı. Ancak Cezayir, istisnai konumunu yineleyen bir farklılaşma sürecine girdi. 2011’de birkaç bin insanın seferber olduğu protestolar, 2019’da milyonlarca insanın sokaklardan ayrılmadığı bir hareketliliğe dönüştü. Protestolarda iktidarın bağımsızlık sonrası üzerinde yükseldiği yapısal gücünün demokratik bir şekilde değişimi, kararlı bir şekilde savunuluyordu. 1989’dan sonra çok partili sisteme geçişle iktidar, biçimsel bir demokrasi görüntüsünü yansıtmaya özen gösteriyordu. Ancak pratikte iktidar değişiminin yaşanmadığı, ülkenin ana politika yöneliminde son sözün ordu ve güvenlik birimlerinin tekelinde olduğu bir düzenin (Cook, 2008: 77) değişmezliği, toplumda birikimli bir sessiz tepkiyi derinleştirmişti. Bu olgusal gerçeklik, ülkenin yapısal sorunlarının aşılmasındaki zorluğu, siyasal karar alma süreçlerinin dar bir kadronun inisiyatifinde gerçekleştirildiğini ve bu süreçlerden dışlanan halkın ilgisizliğini içeriyordu. Dolayısıyla 2019, Hirak’ın öncülüğünde toplumsal itirazın temel vurgusu olarak yeni bir dönemi simgeliyordu.

Hirak, daha önceki ayaklanma ve protestolarda dile getirilen ekonomik sorunların çözümünün yanı sıra iktidarın temel bileşenlerinin tamamının tasfiye edilmesi üzerine inşa edildi. Hirak’ın köklü değişim talebinin protestolara yansımaları da özgün bir niteliğe sahipti. Gösterilerde, ülkenin acı iç savaş deneyimi ve kronik ekonomik ve siyasi sorunlarının dile getirilmesi, yeni bir kolektif eylem biçimiyle, bir nevi festival ortamında sunuldu. 2000’li yıllardan itibaren protesto gösterilerinde mizah, müzik ve sportif faaliyetler vazgeçilmez araçlar haline gelmişti. 2019 protestolarında açıkça görülen bu değişim, Hirak oluşumunun “Gülümseme Devrimi” (Aggoun, 2021: 12) olarak anılmasının da bir nedeniydi. Aynı zamanda 2019 protestoları, düzenli ve kapsayıcı bir şekilde, yaklaşık on üç ay boyunca kesintisiz devam etti. Özellikle büyük kentlerde düzenli yürüyüşler şiirsel ve müzikal etkinliklerle, kamusal tartışma ve forumlarla bütünlüklü bir manzara kazandı. Hirak gücünü de bu kolektiviteden aldı. Protestoların barışçıl karakterinden taviz vermemesi, ideolojik olarak farklı kesimleri bir araya getirmesi, ülkenin “karanlık on yılı”nın yıkıcılığına karşı sembolik bir tutumu göstermesi açısından önemliydi. Ülkenin yakın tarihinde tırmanan şiddet sarmalına girmesi ve acı kayıpların yaşanmasının yarattığı toplumsal yıkımın tekrarlanmayacağı konusunda kolektif bir eylem bilincinin geliştirildiği görüldü. Bu da 1988 olaylarından Hirak’ı ayıran en önemli farktı. 1988 olaylarının başlangıçta barışçıl ve gençlik hareketi olarak patlak vermesinin ardından hızla büyük bir karmaşaya dönüşmesinin yarattığı travmadan önemli dersler çıkarılmıştı. Aynı zamanda meydanlarda Cezayir’in bağımsızlık savaşının hatırasına ve devrimci niteliğine sahip çıkılırken; hatta sömürge döneminin İslami direniş hareketlerine gönderme yapılırken, bağımsızlık sonrası ortaya çıkan otoriter yönetime karşı bir hesaplaşma söylemi hakimdi. Böylece, iktidarın söylemsel olarak, iç savaşın yeniden yaşanacağı yönünde korkutma

ve insanlar arasında bölünmelere yol açma stratejisini zayıflatmak amaçlanıyordu (Hemchi & Benantar, 2023: 37). İktidarın korku taktikleri, kalabalıklar açısından karşılık bulmadı, protestolar giderek yoğunlaştı. Bir yıl boyunca devam eden gösterilerin barışçıl doğası iktidarın şiddete başvurmalarını engelledi. Hirak, 2011 ayaklanmalarından da farklılaşan koşulların bir yansımasını temsil ediyordu. Arap devletlerinde yaşanan protesto dalgasında özellikle Libya, Bahreyn, Suriye ve Yemen’de ideolojik ve mezhepsel ayrımlar belirleyici olmuştu. Mısır’da Müslüman Kardeşler ve muhalefet arasındaki rekabet, 3 Temmuz 2013’te askeri darbeyle Arap ayaklanmalarının motivasyonunu neredeyse ortadan kaldırmıştı. Aynı şekilde Libya ve Suriye’deki protestolar, yabancı müdahalesinin meşru zemini oldu. Oysa Cezayir’de yakın geçmişin siyasal kutuplaşmasının yarattığı korku, özellikle genç nüfusun çoğunluğu oluşturduğu gösterilerde çatışma ve karışıklık olasılığını bertaraf eden yaklaşımların sergilenmesi, farklı kesimleri temsil eden toplulukların başat refleksi oldu. Ancak Hirak’ın yarattığı dinamizm, dışsal bir faktörün, Covid-19 salgınının kamusal alanı sınırlayan küresel önlemleri ile sürdürülemedi ve ilginç bir şekilde hükümetin direncini kıramadı.

Hirak’ın güçlü bir sivil toplum potansiyelini açığa çıkarmasının yanı sıra bir yıl sonra etkisini yitirmesinin nedenlerinden biri de toplumla iktidar arasındaki aracı kurumların çok zayıf ve neredeyse işlevsiz olmasıydı. Örneğin Mısır’da Kifaye ve Müslüman Kardeşler, ayaklanmaların seyrini değiştirecek şekilde siyasal güçlerini ortaya koyabilmişlerdi. Cezayir’de ise 2011 ve 2019 protestolarında belirli bir yol haritası üzerinden iktidarı siyasi taleplerle zorlayacak bir mekanizma yoktu. Bu durum Aralık 2019’da cumhurbaşkanı olan Abdülmecid Tebbun ile başlayan yeni dönemin gidişatını şekillendirdi. Tebbun, Cezayir tarihinin en düşük katılımıyla (yaklaşık yüzde yirmi oy oranı) gerçekleşen 2019 seçimlerini kazanan isimdi. Tebbun ile başlayan yeni dönemin en önemli farkı küresel ölçekte sağlık krizinin patlak vermesiydi (The New Arab, 2020). Salgın, iktidar için meydanları boşaltmanın ve protestoları sonlandırmanın elverişli bir gerekçesi oldu. On üç ay kesintisiz ve güçlü bir zeminde hareket kabiliyeti kazanan Hirak, bir süre sonra öncülerinin, destekçilerinin kontrol altına alındığı, cezalandırıldığı ve giderek etkisizleştirildiği bir siyasal ve toplumsal daralma sürecine girdi. Bununla birlikte önceki toplumsal hareketlilikten farklı olarak şiddetsizlik mesajıyla ve kararlı duruşla güçlü bir sivil toplumun inşa edilebileceğini de gösterdi. Aynı zamanda Hirak gösterileri bir kez daha askeri ve bürokratik gücün “sürekliliğini” bir kez daha teyit ederken, “aşağıdan” gelen şiddetsiz sivil mücadelenin Cezayir’de değişimin sınırlarını çizebileceğini göstermiş oldu.

Sonuç

Modern Cezayir tarihi, sömürgecilik döneminden itibaren siyasal, toplumsal, yönetsel ve ekonomik açıdan pek çok değişiklik geçirmiştir. Aynı zamanda bu tarih, şiddetli çatışmalar ve bir dizi otorite kriziyle şekillenmiştir. Bu makale, Cezayir siyasi tarihinin kırılma noktalarını, değişim sürecinin hatları olarak Cezayir istisnası nosyonu üzerinden yeniden düşünmeyi hedeflemiştir. Bununla birlikte Arap dünyasının içinden geçtiği sömürgecilik deneyimi başta olmak üzere Cezayir’i özgün kılan unsurları ve Arap dünyasıyla süreklilik taşıyan yönlerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Cezayir, Arap dünyasının ve arayışının neredeyse tüm temalarını yaşayan ve yaşamaya devam eden bir ülke olmuştur. Makalede, bu temaların Cezayir’e yansıyan ayırt edici yönleri ele alınmıştır. Cezayir siyasi tarihinin istisnai yönlerinden biri, sömürgeciliğin en sert deneyiminden geçmesi olmuştur. Bağımsızlık savaşıdan sonra ulus-devlet inşa süreci ekonomik güçlükler, insani kayıplar ve altyapı yetersizliklerine rağmen kendine özgü bir toplumsallaşma deneyimini ortaya çıkarmıştır. Siyasal sistemi, ordunun baskın bir güç olduğu katı bir tek parti yönetimiyle şekillenmiştir. UKC, ideolojisi ve dirençli yapısıyla Cezayir siyasetini belirlerken dış politikada anti-emperyalist mücadelenin temel direklerinden birini temsil etmiştir. Cezayir’in bağımsızlık savaşı, küresel ölçekte ülkeye özgünlük kazandırmıştır. Ancak iç politikada, özellikle demokratikleşme süreçlerinde aynı gücü gösterememiştir. Akdeniz havzasında hidrokarbon rezervleri açısından ilk sıralarda yer alan Cezayir ekonomisi, kayda değer petrol gelirlerine rağmen otoriter ve merkezîyetçi

bir devlet kapitalizminin sınırlarından çıkamamıştır. 1980’lerde başlayan infitah politikaları ise bağımsızlık sonrası inşa edilen sosyo-ekonomik yapıda köklü bir etki yaratmış ve 1988 ayaklanmalarıyla yeni bir döneme geçilmiştir. Cezayir’de çok partili siyasi sistemi kuran yeni anayasanın kabul edilerek tek parti sistemini sona erdiren ve kısa süreli de olsa “Cezayir baharı”nı ortaya çıkaran bu tarihsel an, 2011’de bölgesel sarsıntılarla bütünleşen Arap dünyasının bir nevi öncülü olmuştur. Genel olarak bütün Arap ülkelerinde 1980’li yıllarda, adına Ekmek Ayaklanmaları da denilen ekonomik kötü gidişatı protesto etmek için kitlesel gösteriler patlak vermiştir. Ancak bu gösteriler, geçici ve kısa süreli ekonomik programların hayata geçirilmesiyle sınırlı kalmış, kısa erimde geniş kapsamlı reform süreçlerini veya siyasal değişimleri tetiklememiştir. Oysa Cezayir’i özgün konuma taşıyan, 1988 kitlesel ayaklanmalarının ve protestoların paradoksal şekilde demokratik ve antidemokratik güçleri aynı anda ortaya çıkarması olmuştur. Ülkenin sürdürülemez ekonomik ve siyasal durumu, bağımsızlıktan bu yana tek parti hegemonyasını tehdit etmiş, çok partili siyasal hayata geçişi başlatan 1989 Anayasası’na rağmen ordunun darbe girişimiyle süreç ani bir şekilde durdurulmuştur. Böylece ülke yıllarca sürecek bir iç savaşa sürüklenmiştir. 1990’lı yıllar, devlet tarafından yürütülen kirli bir savaş ve İslami militanlar tarafından yürütülen bir şiddet kampanyasıyla ülkenin içe kapanması ve şiddete teslim olmasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönem aynı zamanda bütün Arap ülkelerinde yükselişe geçen İslami hareketlerin devletle ilişkisinde yıkıcı sonuçlara ulaşması açısından Cezayir’i istisnai bir yere taşımıştır. Söz konusu ulusal travmanın ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel etkileri, 2000’li yılların siyasetini, toplumun kamusal alandaki eylemsizliğiyle ve iktidarın meşruluğunu yeniden üretmesiyle şekillendirmiştir.

2011’de bütün Arap ülkelerini etkisi altına alan değişim rüzgarı, Cezayir’de iç savaşın yarattığı tahribat yüzünden sönük geçmiştir. Cezayirli, iktidara tepkili olmakla birlikte yeni bir şiddet sarmalına girme tehlikesini göz ardı etmemişlerdir. Olağanüstü hal koşullarının devam ettiği süreçte ordunun siyasal hayatı uzun yıllar boyunca kontrol etmesi muhalefetin örgütlenme kapasitesini sınırlamıştır. Bu dönemde Cezayir’in özgünlüğünü ortaya koyan husus, Arap dünyasını sarsan protesto dalgasına sınırlı düzeyde eklenmiş olması değil, yıkıcı ve istikrarsız bir ortama dönüşebilecek gelişmeleri on yıllar önce deneyimlemiş olmasıdır. 2019 yılında patlak veren Hirak ise Cezayir istisnallığının, iktidarın meşruiyet kaynakları veya toplumsal hareketsizlikle ilgili olmadığını gözler önüne sermiştir. Cezayir siyasi sisteminin olağanüstü işleyişine (cumhurbaşkanının sağlık sorunlarına rağmen adaylığını ilan etmesi) yönelik tepkiyle başlayan protestolar, ülkenin sömürge sonrasında en uzun süre devam eden, barışçıl ilkelerden taviz vermeyen bir halk seferberliğine dönüşmüştür. Hirak’ın en önemli özelliği olan şiddetsizliği, onu 1988 Ekim protestolarından ve 2011’deki bölgesel ayaklanmalardan farklılaştırmıştır. 2011 Arap ayaklanmalarından yaklaşık sekiz yıl sonra güçlü halk hareketinin ortaya çıkması, siyasi koşulların sürdürülemeyeceğini göstermiştir. Bu baskı karşısında iktidarın sergilediği esneklik, statükonun korunması ve meşruiyetin yeniden üretilmesine olanak tanımıştır. Sonuç olarak, Cezayir’in tarihsel deneyimi ve bu deneyimin birikimli sonuçları, siyasal ve toplumsal dönüşümün düz bir çizgide ilerlemediğini, toplum ve devlet arasındaki ilişkilerin dinamik bir süreç olduğunu göstermektedir. Bu makalede odağa alınan olaylar göstermiştir ki, bağımsızlığından bu yana Cezayir siyasi sisteminde hegemonya kaybına neden olan toplumsal tepkiler karşısında iktidar, meşruiyetini güvenlik, ekonomi ve toplumsal politikalara dayanarak yeniden inşa edebilmiştir. Bu bağlamda iktidarın makalede dile getirilen 1988 protestoları, Kara On Yıl, 2011 ve 2019 olayları gibi siyasal kriz ve büyük ölçekli toplumsal çatışmaları atlatarak dikkate değer bir direnç gösterdiği de görülmektedir. Bu gerçeklik toplumsal yapının yeniden şekillenmesine, yeni bölünmelerin yeni taleplerin ve yeni toplumsal kırılmalıkların açığa çıkmasına neden olmuştur ve olmaya devam edecektir.

Kaynakça

- Aggoun, A. (2021). The hirak movement: A festive protest. *Pouvoirs*, 176, 1–13.
- Aissa, Z. (2023). The effectiveness of Algeria's constitutional amendments. *JCL MENA*. <https://jcl-mena.org/article.php?aid=38&iname=9>
- Algeria 1989 Constitution, https://www.constituteproject.org/constitution/Algeria_2016.
- Baaloujd, S. (2025). Algerian revolution (1954–1962) as a unique model for liberation movements in the modern era. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 12(3), 444–460.
- Berque, J. (1978). *Cultural expression in Arab society today* (R. W. Skootey, Trans.). University of Texas Press.
- Boserup, R. A., Martinez, L., & Holm, U. (2014). *Algeria after the revolts: Regime endurance in a time of contention and regional insecurity* (DIIS Report No. 2014:15). Danish Institute for International Studies.
- Bounab, Y. Q. (2020). Algeria's forgotten revolutionary history. *Africa is a country*. <https://africasacountry.com/2020/03/algerias-forgotten-revolutionary-history>
- Bulut, F. (1995). *Şeriat gölgesinde Cezayir*. Cem Yayınları.
- Brett, M. (2005). Kuzey Afrika, devlet ve toplum, 1056–1659. Y. M. Choueiri (Ed.), *Orta Doğu tarihi: Dini, siyasi, kültürel ve ekonomik perspektiften içinde*. İnkılap Yayınları.
- Byrne, J.J. (2016). *Mecca of revolution Algeria, Decolonization & the third world order*. Oxford University Press.
- Cherit, B. (2014). The Arab spring exception: Algeria's political ambiguities and citizenship rights. *The Journal of North African Studies*, 19(2), 143–156.
- Cook, S. A. (2008). *Yönetmeden hükmeden ordular: Türkiye, Mısır, Cezayir* (B. Şahin, Çev.). Hayy Kitap.
- Crowley, P. (2017a). Travel, colonialism and encounters with the Maghreb: Algeria. *Studies in Travel Writing*, 21(3), 231–242.
- Crowley, P. (Ed.). (2017b). *Algeria: Nation, culture and transnationalism, 1988–2015*. Liverpool University Press.
- El-Kenz, A. (1991). *Algerian reflections on Arab crises*. Center of Middle Eastern Studies.
- El-Tayeb, S. Z. (1986). The Europeanized Algerians and emancipation of Algeria. *Middle Eastern Studies*, 22(2), 206–235.
- Enhaili, A., & Adda, O. (2003). State and Islamism in the Maghreb. *Middle East Review of International Affairs*, 7(1), 66–76.
- Esposito, J. L. (2002). *İslam tehdidi efsanesi* (Ö. Baldık, A. Köse, & T. Küçükcan, Çev.). Ufuk Yayınları.
- Garçon, J. (1996). 1988 Ekmek ayaklanmaları. *Sınır Tanımayan Gazeteciler: Cezayir dramı, esir düşmüş bir halk içinde* (E. Akbulut & H. Hacıoğlu, Çev.). Alan Yayıncılık.
- Grewal, S. (2019). Why Algeria's army abandoned Buteflika. *Brookings*. <https://www.brookings.edu/articles/why-algerias-army-abandoned-Buteflika/>
- Gülsoy, N. Ö. (2012). Cezayir deneyiminin Pierre Bourdieu'nün sosyolojik tahayyülüne etkileri: Bilimsel bir habitusun doğuşu. *Sosyoloji Dergisi*, 2(25), 1–30.

- Hemchi, M., & Benantar, A. (2023). The 2019 hirak and the Arab uprisings: The limits of the Algerian exception narrative. *Almuntaga*, 6(2), 31–50.
- Hemmasi, E. (1973). Political traditions of the Maghrib, *Daedalus Post-Traditional Societies*, 102(1), 207–224.
- Kepel, G. (2000). *Cihat: islamcılığın yükselişi ve gerilemesi* (H. Bayrı, Çev.). Doğan Kitap.
- The New Arab. (2020, April 15). In Algeria, the hirak protest movement continues despite pandemic with new “Coronavirus Radio”. <https://english.alaraby.co.uk/english/news/2020/4/15/in-algeriahirak-protest-movement-continues-with-coronavirus-radio>
- Khetab, D. O. (2018). *Algeria*. The Centre for the Study of Violence and Reconciliation. <https://www.csvr.org.za/wp-content/uploads/2016/06/Algerian-Case-Djamila-Ould-Khettab.pdf>
- Lapidus, I. M. (1996). *Modernizme geçiş sürecinde İslam dünyası* (S. Üstün, Çev.). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Stora, B. (2005). Algeria/Morocco: The passion of the past representations of the nation that unite and divide. J. McDougall (Ed). *Nation, society and culture in North Africa* içinde. Frank Cass.
- McDougall, J. (2017). In the shadow of revolution. P. Crowley (Ed.), *Algeria: Nation, culture and transnationalism* içinde. 1988–2015. Liverpool University Press.
- Mortimer, R. A. (2015). Algerian foreign policy: From revolution to national interest. *The Journal of North African Studies*, 20(3), 466–482.
- Quandt, W. B. (1969). *Revolution and political leadership: Algeria, 1954–1968*. The MIT Press.
- Quandt, W. B. (2006). Algeria's transition to what? *The Journal of North African Studies*, 9(2), 82–92.
- Rabi, İ. M. E. (2005). *Çağdaş Arap düşüncesi: 1967 sonrası Arap entelektüel tarihi araştırmaları* (İ. Kapaklıkaya, Çev.). Anka Yayınları.
- Sajed, A. (2023). Between Algeria and the world: Anticolonial connectivity, aporias of national liberation and postcolonial blues. *Postcolonial Studies*, 26(1), 13–31.
- Selim, H. (1985). *Cezayir bağımsızlık savaşı*. Beyan Yayınları.
- Slyomovics, S. (2014). Cezayir. P. Amar & V. Prashad (Ed.), *Arap Baharı'ndan kesitler* içinde, (Ö. C. Furtun, S. Ümmetoğlu, & Y. D. Tan, Çev.). İntifada Yayınları.
- Stora, B. (2001). *Algeria, 1830–2000: A short history* (J. M. Todd, Trans.). Cornell University Press.
- Tarcan, U., & Kancı, T. (2021). Postkolonyal eğitim ve kimlik. III. *International Başkent Congress on Physical, Social and Health Sciences*, 274–280.
- Tlemçani, R. (2008). Buteflika and civil-military relations. *Carnegie Endowment for International Peace*. <https://carnegieendowment.org/sada/2008/08/Buteflika-and-civil-military-relations>
- Voll, J. O. (1982). *İslam: süreklilik ve değişim* (C. Aydın, C. Şıman, & M. Demirhan, Çev.). Yöneliş.
- Volpi, P. (2003). *Islam and democracy the failure of dialogue in Algeria*. Pluto Press.
- Willis, M. J. (2014). *Politics and power in the Maghreb: Algeria, Tunisia and Morocco from independence to the Arab Spring*.

Oxford University Press.

Zoubir, Y. (2019). The Algerian crisis: Origins and prospects for a “second republic”. <https://studies.aljazeera.net/en/reports/2019/05/algerian-crisis-origins-prospects-republic-190520100257161.html>